

AN EXAMINATION ON SIMPLE PRESENT TENSE IN HISTORICAL TURKISH DIALECTS AND TURKEY TURKISH

**TARİHİ TÜRK LEHÇELERİNDE VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE GENİŞ
ZAMAN ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**Metin DEMİRÇİ¹
Dursun KIRMIT**

Abstract

In this study, the use of the present tense suffixes in the historic Turkish dialects and Turkey Turkish was discussed. Used as the present tense suffix, the suffixes of -r, -Ar, -Ir and -Ur not only correspond to the present tense, but also correspond to other modals through semantic shift. This is emphasized; the usage of the suffixes of -r, -Ar, -Ir and -Ur as derivational affixes were explained through examples. In addition, when the verb "tur-" is used together with the suffix of -ur, it is seen that it is functional in the formation of other tenses instead of present time: that the structure of -gU turur is used in the formation of the future tense in Karahanlı Turkish; that the structure of -A/-U turur is used as the suffix of present progressive tense in Khwarezm Turkish; that the structure of -p, -Ip, -Up turur corresponds, although used rarely, to learned past tense and experienced past tense; that the structure of -GU turur is used as the suffix of future tense; that the structure of -p, -Ip, -Up turur/-ptur corresponds to learned past tense in Kipchak Turkish; that the structure of A/ -y turur/ -A/-y dlr<turur is used as the suffix of present progressive tense; that the suffixes of -AyUr, -IyUr, -yUr, -Ayor, -Ayorur are used, although rarely, as the suffix of present progressive tense; that in Chagatai Turkish, the suffixes of -p turur, -pDUr, -GAndUr, -GAn turur are used as the suffix of learned past tense which is widely used; that the structures of -A durur, -AdUr, -ydUr/-A dur function as the suffix of present progressive tense; that the structures of GU+possessive suffixes+turur, -GU+possessive suffixes+Dur correspond to future tense; that the structures of -A yorur, -U/-yU yorur function as the suffix of present progressive tense; that in the Old Anatolian Turkish the structures of -(y) A yor(ur) and -(y) U turur have been used in the inflection of present progressive tense since the 15th century; that the suffix of -(y)Up dUr(U)r/-(y)Up dur is used as the suffix of learned past tense, and that the suffix of -(y)Up dur(ur) functions as the experienced past tense were explained by giving examples. Especially, that in Turkey Turkish, the present tense suffixes contribute to the formation of other meanings in addition to the tense meaning in the sentences were demonstrated by examples. Additionally, it was discussed as to according to which rule the present tense suffixes of -r, -Ar, -Ir and -Ur appear with the verb roots and stems ending with a vowel or consonant in the historical Turkish dialects and Turkey Turkish.

Keywords: Present tense, the suffixes of -r, -Ar, -Ir and -Ur, the structure of "turur"

Özet

Bu çalışmada geniş zaman eklerinin tarihi Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde kullanımı ele alınmıştır. Geniş zaman eki olarak kullanılan -r, -Ar, -Ir ve -Ur eklerinin geniş zamanı karşılamakla birlikte anlam kayması yoluyla diğer kipleri karşılaması üzerinde durulmuş; -r, -Ar, -Ir ve -Ur eklerinin aynı zamanda yapım eki olarak kullanımı örneklerle izah edilmiştir. Ayrıca "tur-" fiili ile -ur ekinin beraber kullanıldığında geniş zaman yerine başka zamanların teşkilinde görev aldığı görülmüştür: -gU turur kalıbının Karahanlı Türkçesinde gelecek zamanın oluşumunda kullanıldığı; Harezmi Türkçesinde -A/-U turur kalıbının şimdiki zaman eki olarak kullanıldığı; -p, -Ip, -Up turur kalıbının az rastlanmakla beraber öğrenilen geçmiş zamanı ve görülen geçmiş zamanı karşıladığı; -GU turur kalıbının gelecek zaman eki olarak kullanıldığı; Kıpçak Türkçesinde -p, -Ip, -Up turur/-ptur kalıbının öğrenilen geçmiş zamanı karşıladığı; A/ -y turur, -A/-y dlr<turur kalıbının şimdiki zaman eki olarak kullanıldığı; -AyUr, -IyUr, -yUr, -Ayor, -Ayorur eklerinin seyrek de olsa şimdiki zaman eki olarak kullanıldığı; Çağatay Türkçesinde -p turur, -pDUr, -GAndUr, -GAn turur eklerinin yaygın olan öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanıldığı; -A durur, -AdUr, -ydUr/-A dur kalıplarının şimdiki zaman eki görevinde olduğu; GU+iyelik ekleri+turur, -GU+iyelik ekleri+Dur kalıplarının gelecek zamanı karşıladığı; -A yorur, -U/-yU yorur kalıplarının şimdiki zaman görevinde kullanıldığı; Eski Anadolu Türkçesinde -(y) A yor(ur) ve -(y) U turur kalıplarının 15. Yüzyıldan itibaren şimdiki zaman çekiminde kullanıldığı; -(y)Up dUr(U)r/-(y)Up dur ekinin öğrenilen geçmiş zaman eki

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. mtndmrci@mvnet.com

olarak kullanıldığı; -(y)Up dur(ur) ekinin görülen geçmiş zaman işlevinde kullanıldığı örneklerle açıklanmıştır. Özellikle Türkiye Türkçesinde geniş zaman eklerinin cümlelerde zaman anlamı dışında başka anlamların oluşumuna katkıda bulunduğu örneklerle ortaya konmuştur. Tarihi Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde -r, -Ar, -Ir ve -Ur geniş zaman eklerinin ünlü ya da ünsüz ile biten fiil kök ve gövdelerine hangi kaideye göre geldiği ve bu konudaki düşünceler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Geniş zaman, -r, -Ar, -Ir ve -Ur ekleri, turur yapısı

GİRİŞ

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan iletişim aracıdır. Duygu, düşünce, hayal, istek ve şikâyetlerimizi dil vasıtası ile başkalarına aktarabiliriz. Dil vasıtası ile başkaları ile iletişim kurabiliriz. Bu iletişimde ise geçmişte yaşa(ma)dıklarımızı, yaşamak iste(me)diklerimizi, şahit olduğumuz/olmadığımız olay ve olguları, başkalarından duyduklarımızı, öğrendiklerimizi şu an yaşıyor olduklarımızı veya yaşa(ma)yacaklarımızı ifade etmek için kurduğumuz kullandığımız cümlelerde fiilin zamanını da ifade etmiş oluruz. Daha uzun ve bir süreç halinde alışkanlık halinde genel ifadelerde kurduğumuz ve kullandığımız cümlelerde ise fiilin geniş zaman çekimini kullanırız. Geniş zaman eklerinin Türkçenin tarihi dönemlerinde ve çağdaş kullanımı önemlidir. Geniş zaman eklerinin kullanımı ile bu eklerin ihtiva ettiği anlamlar üzerinde dilciler arasında farklı görüşler mevcuttur.

Türkçede kullanılan zamanlar, zaman ekleri ve bu zamanların kullanımı ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Şimdiki zaman ve gelecek zamanın tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanımı ile ilgili monografik çalışmalar yapılmıştır. Bu tür çalışmalar, Türkçenin tarihi gelişimi boyunca bu zaman çekimlerinde kullanılan eklerdeki değişiklikleri, zamanların çekimlerinde kullanılan şahıs eklerini tek tek aynı zamanda bir makale bütünlüğü içinde görmemizi sağlar. Bu bağlamda bu çalışmalar Türk dili ve Türk dünyası için çok büyük önem arz etmektedir. Geniş zamana dair makaleler de yazılmıştır. Ancak geniş zamanı bir bütünlük halinde gösteren bir çalışma yapılmamıştır. Aynı zamanda geniş zaman ile ilgili yapılan çalışmalarını bir arada derleyen bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada ise bu sağlanmaya çalışılmıştır.

Geniş zaman ekiyle ilgili olduğunu düşündüğümüz 'turur' yapısı bu çalışmalarda detaylı bir şekilde ele alınmamıştır. Halbuki bu yapı Türkçenin tarihi dönemlerinde diğer zamanların teşekkülünde veya çekimlenmesinde görev almıştır. Burada bu hususta bazı düşünceler veya sorular dile getirilmiştir:

Geniş zaman eki, Harezmi Türkçesinde geniş zamanın kurulmasında ve çekimlenmesinde rol aldığı gibi başka zamanların çekiminde de veya o zamanların kullanılmasında 'turur' şekliyle görev yapmaktadır. Burada tur- bir fiildir, ancak bu fiile eklenen -ur bir geniş zaman ekidir ve kattığı anlam da geniş zamandır. Ancak oluşturduğu yapılarda başka zamanı ifade edecek şekilde kullanımlar sergilemektedir. Şöyle söylemek de mümkün; acaba bu 'turur' yapısı bu zamanlarda görev almasa idi bu zamanların çekimi gerçekleşebilecek miydi? Veya geniş zamanlı bu yapı nasıl oldu da diğer zamanların kuruluşuna zemin hazırladı?

Tur- fiili -ur eki olmasaydı tek başına bu zamanların kuruluşunu sağlayabilir miydi? Dahası 'turur' yapısı olmasaydı bu çekimler oluşabilir miydi? Eğer öyleyse neden 'turur' yapısı burada vardır? Bu 'turur' yapısı aslında kipleşme sürecinin bir başlatıcısı veya geçiş unsuru mudur? Başka hangi çekimlerde veya kipleşme sürecinde bir ihtiyaç olarak kullanılmıştır? Tarihi Türk lehçelerinde olduğu gibi çağdaş Türk lehçelerinde de benzer kullanımlar ve oluşumlar var mıdır? Bu ek, bu çekimlerde belli bir süre kullanıldıktan sonra kullanımdan düşmüş müdür? Bu düşmenin çekime etkisi ne olmuştur?

Tarihi lehçelerde ve çağdaş lehçelerde bildirme eki olarak kullanılan veya kullanımdan düşüp de hala varlığını hissettiren 'turur' Türk'ün mantığında ve Türkçenin mantığında nasıl bir yere sahiptir, nerede 'tur'malıdır? 'turur' tek başına birden

kullanımdan düşmüş müdür, yoksa önce yapısında barındırdığı -ur düştükten sonra mı düşmeye uğramıştır? Bu düşmedeki etken sadece 'r' sesinin titrek oluşu ve düşmeye meyilli olması mıdır, mükerrer ses olması mıdır? Yoksa görevini ifa etmiş olması mıdır?

Oluşumlarında görev aldığı çekimlerde bulunduğu nokta neresidir, kişi ekiyle ilgisi nedir? Neden bazen kişi eki kendinden sonra gelmekte neden bazen daha sonra asıl çekimi oluşturan ekten sonra gelmekte? Vurgu bakımından görev aldığı yapılarda durumu nasıldır? Kullanımdan düşmesinde veya çekimde vurgu asıl fiil üzerinde midir, kendi üzerinde midir? Her bulunduğu yapıda enklitik midir? Enklitikse neden değişime uğramamıştır?

Bu durum, Türkçede sıfat fiil ve zarf fiil eklerinin, zaman çekim ekleri olarak kipleşme süreciyle ne tür ipuçları verir? Metinlerle takip edilebilen dönemlerde çekimlerde bunu görmek mümkün, ama metinlerle takip edilemeyen dönemlerde oluşan diğer zaman ve kip eklerinin kipleşme süreçlerinde benzer şeyler yaşanmış mıdır?

Birçok çekimin geniş zaman ifadeli bir fiil ve bir geniş zaman ekiyle kurulmuş olması Türkçenin zaman mefhumu bakımından geçmiş, şimdi, gelecek çizgisi bakımından nasıl bir durum sergilemektedir? Yani aslında Türk'ün ve Türkçenin mantığında yaşanan her zaman geniş bir zaman ifadesi midir? Bu noktada bu yapı Türkçenin metinlerle takip edilemeyen dönemlerinde bu hususu izah etmede ne gibi ışık tutabilir? Bu hususlar henüz dilciler tarafından detaylı bir şekilde düşünülmemiş ve ele alınmamıştır. Bu çalışmada ele alınan dönemlerde bu yapının görüldüğü çekimler de gösterilmiş ve örneklendirilmiştir.

Türkçede -r, -Ar, -Ir, -Ur ekleri geniş zaman eki, sıfat fiil eki, isimden fiil yapım eki, fiilden isim yapım eki, fiilden fiil yapım eki görevinde de kullanılmaktadır, bunların hepsi aynı ek olmasa da bünyesinde benzer ünlü ve ünsüzleri ihtiva etmektedir. Bu eklerin türettiği kelimelere semantik olarak bakıldığında bir geniş zaman ifadesi, zamana yayılma, bir süreç bildirme, devamlılık, devamlılık sonunda oluşma gibi anlamlar görülmektedir. Bu da geniş zaman eki olarak kullanılan ekteki bu seslerin Türk'ün mantığında veya Türkçenin kullanımında bu anlamla damga vurduğunu, ses sembolizmi bakımından bu seslerin genişliği ihtiva ettiğini düşündürmektedir.

Aynı kökenden gelmemekle birlikte bu sesleri ihtiva eden eklerden **isimden isim yapan -Ar eki**, Uygur Türkçesinde ünlüyle biten sayılardan sonra altı-rar, iki-rer örneklerinde olduğu gibi -rar/-rer şeklinde kullanılırken (Eraslan, 2012:94) be-şer örneğinden yanlısı hece bölünmesiyle -şar/-şer şeklini ortaya çıkarmıştır. Türkiye Türkçesinde az-ar az-ar, kaç-ar (tane), çifter çifter kelimelerinde de görülen bu ek, sayılardan sonra gelerek dağıtma bildiren bir ektir (Ergin, 2000:169-170). Asıl sayı niteliğindeki bütün sayılara gelerek üleştirme sıfatı üretmektedir (Korkmaz, 2003:35; Karaağaç, 2013:268). Geniş zaman ihtiva edip etmemesi bakımından düşünüldüğünde bu ekin sesin geniş zaman eklerinden -Ar'la aynı seslere sahip olması dışında semantik olarak geniş zamanla ilgili yoktur.

Fiillerden isim yapan -r, -Ar, -Ir, -Ur eki, aslında geniş zaman sıfat fiilleri türeten çok işlek bir ektir, bu sıfatlar çok kez belli adlara sıfat olmuş kullanımlardır (Korkmaz, 2003:104). -an/-en sıfat fiil ekine bakarak daha çok süreklilik bildiren bir geniş zaman gösterir, eklendiği fiili bir şahsın veya nesnenin vasfı durumuna sokan bu ekin zaman kapsamı şimdiki zamandan gelecek zamana uzanan bir genişliktedir. Ünlü ile biten fiillere -r şekli gelmektedir, hangi fiil kök ve gövdelerinin -ar/-er, hangilerinin -ır/-ir, -ur/-ür aldığı konusunda kesin bir kural yoktur (Korkmaz, 2003:950). Zaman gösterme niteliklerini kaybederek kaynaşıp kalıplaşarak bu eki almış kelimelerin bir kısmı ad, sıfat hâline gelmiştir, bu kelimelerin bazıları da hem sıfat hem ad hükmündedir (Korkmaz, 2000:51). Kıpçak Türkçesinde bükür, çukur, kısır

kelimelerinde bu ek, kalıcı isimler yapmıştır (Güner, 2013:152). bu ek de semantik olarak geniş zaman ekleriyle aynı anlamı vermektedir, aynı zamanda da fiillere geniş zaman eklerinin mantığıyla gelmektedir, yani hangi fiillere hangi şeklinin geldiği kuralsızdır.

Fiillerden fiil türeten -r-, -Ir-, -Ur-, -Ar- eki, Eski Türkçede süçir-, yılır- yunçır-, fiillerinde olduğu gibi geçişsiz fiillerden fiiller türeten, ʳ- şeklinde de kullanılan bir ektir. Bu ekle türetilmiş adır-, egir-eñir-, ilgür-, kadır-, köpir-, talpır-, *tegir-, yagur-gibi fiiller türetmiştir. İlk Türkçeden gelen bir -(I)r- eki vardır ve kendinden sonra geniş zaman ekini -A'lı şekliyle almaktadır (Erdal, 1991:535-538).

Erdal, Ettirgenlik eki olan -(U)r- ile ilgili olarak da açur-, artur-, aşur-, basur-, bışur-, buşur-, bütür-, çomur-, kaçur-, keçür-, kısır-, kopur-, öçür-, ölür-, saşur-, sıgur-, tamtur-, tatur-, tüşür-, uçur-, yapur- gibi ve başka fiiller vermektedir. Akru, amru, arkuru, aşru, bekrü, bütürü, ötrü, tog(u)ru, gibi kelimelerde ise kalıplaşmıştır. Bütün -(U)r- fiilleri iki hecelidir, eştür-, kikşür-, tamtur-, tapşur- gibi fiillerde ise orta hece düşmesine sebep olmuştur. Geldiği kelimelerin çoğu da ünsüzle bitmektedir. -tUr- ekinin oluşmasında görev almıştır, geldiği tek isimden fiil olan kelime keñü-'dür. Kendinden sonra -(X)ş-, -(X)n-, -(X)l- ekleri gelmektedir. Yaygın olarak da -(U)r-t- şekliyle kullanılmaktadır. Bu ekle yapılan fiillerin çoğunun kökü geçişsiz fiildir (Erdal, 1991:710-733).

Erdal -Ar- şeklini ayrı bir maddede ele almaktadır. Aftar-, emter-, keter-, oñar-, tegler-, terter-, toñtar- gibi fiillerde bu ek vardır. BütKer-, kısKar-, tarKar- fiilleri de -Ar- ile yapılan fiillerdir. Aftaru toñtaru, kataru, utru<utaru, yumdaru gibi kelimelerde ise donmuş kalmıştır. Bu ekten sonra keterürler, tarkarur örneklerinde olduğu gibi geniş zaman eki 'U'lu gelmektedir. -Ar-'la yapılan bütün fiiller iki hecelidir, tek veya iki heceli köklerden gelmektedir. Erdal, ayrı ayrı ele almasına rağmen -Ar- ile -Ur-'un ikiz olduğunu ve her ikisine de geniş zaman ekinin aynı şekilde geldiğini, bunların fonksiyonlarının da farklılık göstermediğini belirtmektedir (Erdal, 1991:734-741).

Eski Türkçede kelür-, ölür-, sökür-, tegür- fiillerinde (Tekin, 2003:96) görüldüğü gibi o zamandan beri işlek olarak fiilden fiil yapma eki olarak kullanılan bu ek, olma ve yapma ifade eden fiillerden oldurma ve yaptırma ifade eden fiiller türeten faktitif eklerinden biridir, geçişli ve geçişsiz bütün fiillere gelebilir, ancak geçişli fiiller yapar ve oluş ve pasiflik ifade etmez. Her fiil faktitif eki alabilir, ancak her faktitif eki her fiile gelemmez. Faktitif eklerinden -r- ise ünlü ile biten fiillere gelmez, en çok 'ş, ç, t' ile biten fiillere gelir, bunlardan başka 'ğ, p, y' ile biten fiillere de gelir. Kendisinden önce (em-iz-ir- örneğinde olduğu gibi) -z- faktitif eki hariç hiçbir fiilden fiil yapma eki gelmez (Ergin, 1998:209-210).

Bunlardan -ar-/-er-, ünsüzle biten geçişsiz, belli bazı fiillerden geçişli fiiller türetmiştir. -r-, -ır-/-ir-, ünsüzle biten geçişli ve geçişsiz fiil köklerinden ettirgen fiiller türetmiştir ve -ar-/-er-'e göre daha işlektir. Bazı örneklerde ettirgenlik işlevini yitirerek eklendiği kökle yeni bir anlam oluşturmuştur, bazılarında (ayır-, evir-) kökle kaynaşmıştır (Korkmaz, 2003:130).

Ettirgenlik eklerinden biri olan bu eklerden -ar-/-er- nadir örnekler bırakmıştır, -ır-/-ir- ise yaygın bir ettirgenlik ekidir. Bu ekin meydana getirdiği fiillerin çoğu ettirgenlik anlamını yitirmiş ve lügat anlamı kazanmıştır. ir- ekiyle yapılan birçok kelimenin Eski Türkçede -gur-/-gür- lü şekillerine rastlanır, bu ekle türemiş fiiller ya -ur-/-ür- ekiyle yapılmış fiillerdir veya -gur-/-gür- ekiyle yapılmıştır ve günümüzde ikisi de birleşmiştir (Banguoğlu, 2011:286-287).

Yukarıda şekilleri verilen bu ek, ölür-, basur-, bütür-, ertür-, kiter-, kelir- gibi örneklerde görülen fiilden fiil yapan bir ektir (Gabain, 2000:60). Karahanlı

Türkçesinde -r- ve -ar-/-er- şekli pek işlek değildir, -ur-/-ür şekli ise geçişsiz fiillerden geçişli fiiller ve çeşitli ettirgen fiiller yapmaktadır (Hacıeminoğlu, 2013:131,140,146).

Karamanlıoğlu bu eki Kıpçakça için -r-, -ar-/-er-, -ır-/-ir-, -ur-/-ür- şekilleriyle vererek diğer şekillerin -ur-/-ür- şeklinden geldiğini, -r- şeklinin ise ünlüyle biten fiillerde son sesin yardımcı ses olarak kabul edilmesi şeklinde geldiğini belirtmektedir (Karamanlıoğlu, 1994:54).

Güner, Kıpçak Türkçesi için bakar-, burtar-, çöker-, kiter- örnekleriyle -ar-/-er- şeklini, arutur-, bitür-, köçür-, ayır-, bişir- fiilleriyle -ır-/-ir-, -ur-/-ür- şeklini vermektedir (Güner, 2013:177).

Görüldüğü gibi -r-, -Ir-/-Ur-, -ar-/-er- şekilleri de fiillere belli bir kural olmadan gelmektedir ve türettiği kelimelerde de geniş zaman anlamı görülmekte veya sezilmektedir.

İsimden fiil yapan -r-, -Ar-, -Ir-, -Ur- eklerinden Eski Türkçede -(A)r ile türetilen fiillerin -(A)d- ve -(X)k- ile türetilen fiiller kadar çoktur, akar-, alar-, bagragur-, belgür-, bur-, ermegür-, eskir-, kadgur-, kapar-, keber-, karar-, köker-, kötkir-, tankar-, tañar-, tüner-, yaşar- gibi ve başka fiiller türetmiştir ve bunlardan bir kısmı renk isimlerinden türemiştir. Kendinden sonra alarur, busarur; kadgurur-, tüpirer çekimlerinde olduğu gibi geniş zaman eki farklı şekillerde gelmektedir. [°]r ile biten -Ur-, -Ar-, -gUr-, -şUr-, -gAr- ve -tUr- ile biten fiiller genellikle ettirgendir ve sürekli -(U)r alır, ancak diğer [°]r ile türeyen fiiller -(A)r alır. Tek, iki veya üç heceli kelimelere gelebilmektedir. İlginç bir şekilde geldiği kelimelerin çoğu da [°]gU ile bitmektedir, ancak [°]kU, [°]nU ile biten kelimelere de gelmektedir. Renk isimlerinde ise olma, olmak, dönüşmek, şekillenmek gibi anlamlarında kelimeler oluşturmaktadır (Erdal, 1991:499-507).

-r-, -ar-/-er-, -ır-/-ir- Türkçede eskiden beri kullanılan renk isimlerinden fiil yapan bir ektir (Ergin, 1998:182). Zeynep Korkmaz, bu eki üç ek olarak ayrı ayrı değerlendirmektedir. Korkmaz'a göre isimden fiil yapan -a-/-e- ile fiilden fiil yapan -r- ekinin birleşmesinden meydana gelen, yapma bildiren ve geçişli fiiller türeten (başar-, onar-) bir -ar-/-er- eki vardır, bir de bazı sıfatlara ve renk adlarına gelerek olma bildiren ve geçişsiz fiiller türeten ve Eski Türkçedeki er- fiilinden gelen -ar-/-er- eki (ağar-, bozar-) vardır, diğeri ise tek heceli yansıma köklerden yapma bildiren fiiller (hapşır-, öğür-) türeten -ır-/-ir-, -ur-/-ür- ekidir (Korkmaz, 2003:113- 120).

Karaağaç, renk adlarına gelerek, olma bildiren geçişsiz fiiller türeten ve renk ve nitelik adları dışındaki diğer adlardan bazen olma bildiren geçişsiz bazen de yapma bildiren geçişli fiil yapan -ar-/-er- eki ve eskiden beri görülen, ama çok işlek olmayan, yansıma kelimelerden geçişsiz fiiller türeten -r eki şeklinde iki madde de bu ekleri vermektedir (Karaağaç, 2013:312-313).

Karahanlı Türkçesinde isimlerden genellikle oluş bildiren, geçişsiz dönüşlü fiiller yapan, işlek olarak kullanılan -ar-/-er- <-a-r-/-e-r- şekli ile kullanılan bu ek tek heceli ve bu ek olmadan anlam oluşturamayan yansıma kelimelere gelerek fiil türetmiştir ve kökten ayırmanın doğru olmadığı -ır-/-ir- şekilleriyle kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2013; 154).

Kıpçak Türkçesinde azar-, başar-, tañar-, yaşar- kıskar- kelimelerinde görüldüğü gibi -r-, -ar-/-er- şekilleriyle kullanılmıştır (Güner, 2013:158). Daha çok sıfatlara (ak-ar-, kız-ar-, al-ar-, taza-r, iski-er) gelmektedir, ancak isimlerden de fiil yapmaktadır (Tumaşeva, 1964:231). İşlek olmayan, eskiden beri ancak sayılı kelimelerde görülen -r eki olma ifade eden kelimeler yapar (Ergin, 2000:183).

Görüldüğü gibi isimden fiil yapan -r-, -Ar-, -Ir-, -Ur- eklerinde de zamana yayılma, süreç anlamları vardır.

Geniş zaman ile ilgili olarak çeşitli gramer kitaplarında bilgiler yer almaktadır. Ancak geniş zamanı her dönemde ayrı ayrı ele alıp değerlendiren, örneklendiren özel bir çalışma yapılmamıştır. Geniş zaman ile ilgili olarak yazılan çeşitli makaleler şunlardır: Saadettin Özçelik, *Türkçede Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Tespitler* (2001); Ahmet Bican Ercilasun, *Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler* (2007); Semra Alyılmaz, *Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi* (2010); Fikriye Yılmazoğlu, *Türkiye Türkçesinde Geniş zamana Anlambilimsel Yaklaşım* (2013); Nesrin Günay, *Türkçede (-A/-I)r Biçimbiriminin Kiplik Anlam Alanları* (2014). Bu makalelere kısaca göz atmakta fayda var:

Geniş zaman ile ilgili Saadettin Özçelik tarafından 2001 yılında yazılan makalede geniş zaman eklerinin (-r, -ar/-er, -ır/-ir, -ur/-ür) basit sözcüklere, türemiş sözcüklere, ünlü ile biten sözcüklere, ünsüz ile biten sözcüklere nasıl geldiği üzerinde durulmuştur. Türkçe sözlükte yer alan fiiller üzerinde tarama yapılmıştır. Ancak bu çalışmada geniş zamanın tarihi Türk lehçelerinde kullanımı ile ilgili bilgiler verilmemiştir. Bu makalede geniş zamanın kullanımına dair şu sonuçlara ulaşılmıştır: Türkiye Türkçesinde geniş zaman eklerinin -r, -Ar ve -Ir olmak üzere üç şekli vardır: 1. Ünlü ile biten fiillere -r (dinle-r, oyna-); ünsüz ile biten çok heceli fiillere -Ir(çalış-ır, gülüş-ür, otur-ur, bilin-ir); ünsüz ile biten tek heceli fiillere -Ar ekleri getirilerek kullanılır (çal-, çöz-er). Tek heceli fiillerin l, n, r ile biten 13 istisnası vardır. Bunlarda da -Ir kullanılır: *l ile biten 7 fiil*: al-, kal-, bil-, gel-, bul-, ol-, öl-, *n ile biten 1 fiil*: san-, *r ile biten 5 fiil vardır*: dur-, gör-, var-, ver-, vur-.

Geniş zaman ile ilgili Ahmet Bican Ercilasun tarafından 2007 yılında yazılan makalede Türkçede geniş zaman ekinin hangi fiillerden sonra -ar /-er, hangi fiillerden sonra -(ı)r/-(i)r, -ur, -ür olarak geleceği hususu üzerinde durularak geniş zaman eklerinin Türkiye Türkçesinde yer alan fiillere hangi biçimlerle (-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür) geldiği sorusuna cevap aranmıştır. Bu makalede geniş zamanın kullanımına dair şu sonuçlara ulaşılmıştır: Başlangıçta -ur/-ür ve -ar/-er olmak üzere iki türlü geniş zaman eki vardır. Bunlardan -ur/-ür türemiş fiillerde, -ar/-er basit fiillerde kullanılırdı. Bugünkü Türkiye Türkçesinde -(ı)r/-(i)r olarak kullanılan geniş zaman eki, başlangıçta -ur/-ür idi. Fiil tabanındaki düz ünlülerin tesiriyle geniş zaman eki -ur/-ür, düzlük yuvarlaklık uyumuna girerek -(ı)r/-(i)r haline de gelmiştir.

Geniş zaman ile ilgili Semra Alyılmaz tarafından 2010 yılında yazılan makalede tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki olumlu ve olumsuz fiillerin geniş zamanlarının çekimlerinde kullanılan görevli dil öğeleri (işaretli ve işaretli biçimbirimler) üzerinde durulmakta; Türkiye Türkçesinde olumsuz fiillerin geniş zaman biçimbirimlerinin /-mAz/ değil; I. teklik ve I. çokluk şahıslar için: /-Ø/; diğer şahıslar içinse: /-z/ olduğu vurgulanmaktadır.

Geniş zaman ile ilgili Fikriye Yılmazoğlu tarafından 2013 yılında yazılan makalede Türkiye Türkçesinde geniş zamanı ifade etmek amacıyla kullanılan “-Ar, -Ir, -r” ekleri ve bu eklerin olumsuz ya da soru cümlelerinde kullanımları, temel işlevleri olan geniş bir zamanı ifade etme anlamlarının yanında cümle içerisinde farklı anlamlarda da kullanıldığı, söz konusu ekin farklı anlamlarda kullanılmasında çeşitli dil bilgisi işaretleyicileri (zarflar vs. gibi) ya da tonlama ve vurgu gibi unsurların da etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Geniş zaman ile ilgili Nesrin Günay tarafından 2014 yılında yazılan makalede Türkçede -(A/-I)r biçimbirimi ile çekimlenen ve “geniş zaman (aorist)” terimi ile karşılanan çekimli fiillerin kiplik anlam alanları belirlenmiştir. Bu alanları belirlerken, fiillerin kılınış, görünüş bakımından türleri, kiplik zarfları ile kullanımları, bu fiillerin kullanıldığı metin ve anlatım türü dikkate alınmıştır. Geniş zamanlı fiillerin anlam alanlarının belirlenebilmesi için, önce semantik daha sonra bağlama dayalı alanlara bakılmıştır. Bağlama dayalı anlam alanlarını belirlemede farklı türlerdeki yazılı

metinlerden cümle ve metin düzeyinde örnekler dikkate alınmıştır. Bilimsel metinler, dini metinler, deneme, hikâye/roman, anı, gezi yazısı, mektup, tiyatro, şiir, biyografi, otobiyografi gibi türlerden seçilen bu metinlerdeki geniş zamanlı kullanımlar saptanmıştır.

Şüphesiz bu makaleler yapılan bu çalışmaya ışık tutmuştur, yol göstermiştir. İncelenen bu makalelere bakıldığında Türkçenin tarihi dönemlerini ayrı ayrı ele alan bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu sebeple bu çalışmanın ilim âlemine katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Aslında bu çalışma haricinde diğer Türk lehçelerinde geniş zamanla ilgili müstakil bir çalışma yapılması da Türkçenin geniş zamanla ilgili genel işletiminin ve Türklerin geniş zamanı kullanma mantığının yekvücut halinde ortaya konulması başka çalışmaların yapılması bakımından önemlidir. Hatta böyle bir çalışmada her bir lehçenin tarihi metinlerinde kullanımlarının karşılaştırılması önemli veriler ortaya koyacaktır.

Bu çalışmada tarihî Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde geniş zaman çekimi için kullanılan ekler basit çekimleriyle ele alınmış, birleşik çekimler, konunun sınırlarını çok genişleteceği düşüncesiyle, araştırmanın dışında bırakılmıştır. Ancak geniş zamanın çağdaş Türk lehçelerinde kullanımı ile ilgili müstakil bir çalışmanın yapılabileceği kanaatini taşıyoruz. Araştırmada tarihî Türk yazı dilleri, Orhon, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Kıpçak, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçeleri; Bugünkü Türkiye Türkçesi dikkate alınmıştır.

Çalışma yapılırken tarihî Türk lehçeleri ve bugünkü Türkiye Türkçesi ile ilgili gramer kitapları ve konuyla ilgili makaleler gözden geçirilmiş ve geniş zaman ifade eden ekler bir araya getirilmiştir. Çalışmada Türk dilinin tarihsel süreç içerisindeki dönemleri, Yüce (2012)'nin tasnifi doğrultusunda art zamanlı çözümleme yöntemi ile ele alınmıştır. Bu bağlamda kip, kiplik, zaman, görünüş, kılınış, geniş zaman, geniş zaman ekleri, geniş zaman eklerinin kullanımı ele alınmış; geniş zaman eklerinin bağlama katmış olduğu anlamlar üzerinde durulmuştur.

1. Fiilde Kip, Kiplik, Zaman, Görünüş, Kılınış ve Geniş Zaman

Geniş zaman çekimine geçmeden önce fiil çekimi ile ilgili karşımıza çıkan kip, kiplik, kılınış, görünüş ve geniş zaman kavramlarına bakmakta fayda var.

1.1. Fiilde Kip

Kip, üzerinde farklı tanımlamaların, düşüncelerin olduğu konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen her gramer kitabında kip terimine rastlamak mümkündür, ancak bu kavramın tutarlı bir tanımını bulmak kolay değildir.

Batı dillerine Latince *modus* teriminden aktarılmış olan ve Türkçede *şekil, biçim, kalıp* anlamlarına gelen *kip* için farklı tanımlamalar yapılmıştır. Kip ile ilgili yapılan tanımlama ve değerlendirmelere bakıldığında Ergin, kipi fiilin yapıma şeklini bildiren ek (Ergin, 2000:288); Bilgegil, kipi fiilin yapıma şeklini ve zamanını bildiren ek (Bilgegil, 2009:255); Korkmaz, kipe dair fiilin bildirdiği iş, oluş ve hareketin dinleyen ve konuşan açısından ne şekilde yapıldığını gösteren gramer kalıbı olarak (Korkmaz, 2014:517) görmektedir; Banguoğlu kipi zaman ve kişi eklerinin birleşmesiyle oluştuğunu (Banguoğlu, 2011:441); Gencan kipi eyleme zaman anlamı ya da zaman dışında anlamlar katan ekler olduğunu (Gencan, 2007:321) belirtmektedir. Karaağaç, kipi eylemin yapıma biçimi olduğuna (Karaağaç, 2013:544); Hengirmen ise kipi fiilin yapıma şeklini ve zamanını bildiren ek olduğuna değinmektedir ve Hengirmen, Türkçede kipleri bildirme ve isteme kipleri olmak üzere ikiye ayırmaktadır (Hengirmen, 2007:216). Kahraman, kipi bildirme kipleri ve dilek kipleri olarak ikiye ayırarak kip ve zamanı birlikte ele almıştır (Kahraman, 2009:137); Dilaçar, kipe

anlamsal çerçeveden bakmakta, kipin fiilin gerçekleşme koşullarını belirten gramatikal ulam olduğunu (Belleten, 1971:106-108) ifade etmektedir.

Buraya kadarki tanım ve açıklamalardan yola çıkarak dil bilgisi geleneğinin kip kabulleri birkaç başlıkta toplanabilir: Kipler bildirme ve tasarlama olarak ikiye ayrılmıştır. Beş bildirme, dört tasarlama kipi olmak üzere dokuz kip kategorisi belirlenmiştir. Zaman ve kip ayrılmamıştır. Kimi yazarlar bunların farklı olduğu görüşünü benimsemişlerse de sınıflandırmalarında buna yönelik bir uygulama yapmamışlardır. Bu verilerden hareketle kipin; fiilin hem yapıma şeklini hem de zamanını belirttiği sonucuna ulaşılmıştır. Fiiller şekil, zaman ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşebilmek için belirli anlatım kalıplarına girerler. İşte bu anlatım kalıplarına kip, bu kavramın karşılıyan eklere de kip ekleri denir. Bu verilerden hareketle kip konusunda iki farklı görüş ortaya çıkmıştır: 1. Bu konu ile ilgili çalışma yapan bazı bilim insanları (Korkmaz, Gencan, Hengirmen ve Kahraman) Türkçede kipi haber ve dilek kipleri olmak üzere iki kategoriye ayırmaktadır. 2. Bazı bilim insanları ise (Ergin, Banguoğlu, Bilgegil, Dilaçar ve Karaağaç) kipi herhangi bir kategoriye ayırmamış ve eylemin yapıma şeklini bildiren ekler olarak değerlendirmiştir.

Bu araştırmalara/çalışmalara bakıldığı zaman geniş zaman, haber kipleri içerisinde değerlendirilmektedir.

1.2. Fiilde Kiplik ve Geniş Zaman

Kiplik, fiil tarafından belirlenen bir olayın ya da eylemin nasıl oluştuğunu veya nasıl düşünüldüğünü ifade eder. Yani cümle içerisinde fiil kiplik görevini yerine getirirken cümle bizzat haber görevini üstlenir. Kiplik kavramı için farklı tanımlar yapılmıştır. Daha çok diyalog süreci içerisinde ortaya çıktığından dolayı, kişisel duygu ve düşüncelerimizi, niyet ya da arzumuzu ifade etmeye yarayan bir kavram (Vardar, 1980:95) olarak Taylan ve Özsoy, üç çeşit kipliğe işaret etmektedir: 1. Bilgisellik kipliği, konuşmacının söylediklerini kendi bilgisi ve inancı çerçevesinde doğru, kesin, olası, çıkarsama sonucu elde edilmiş yargı vb. olarak algıladıklarını belirtir. “-di” ve “-(iyor)” ekleri, Türkçede doğruluk ve kesinlik belirtir. *Beklediğim konuk nihayet geldi. Hiç ders dinlemiyor, hep konuşuyorsunuz.* Görüldüğü üzere bu örneklerde altı çizili ekler cümleye doğruluk, kesinlik anlamlarını katmıştır. 2. Türkçede yükümlülük kipliğinin öncelikle izin anlamı vardır. Bu anlam -a bil- ekinin geniş zaman ekiyle birlikte kullanıldığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu anlam ancak öznesi ikinci ve üçüncü kişi olan cümlelerde görülmektedir. *Şimdi evime gidebilirim.* Cümlesinde daha önceden verilmiş bir iznin aktarılması ve bu iznin konuşmacı tarafından gerçekleştirilme durumu belirtilmiştir. 3. Devingenlik kipliği öncelikle beceri ve isteklilik belirtir. Bu anlam, şu ekler vasıtasıyla elde edilir: “-a bil-” + zaman eki / geniş zaman eki (-ır). “*Çok iyi yüzebilirim.*” cümlesinde geniş zaman eki özneye yönelik isteklilik belirtmektedir. *-Bana kim yardım eder? -Ben ederim.* Örnekteki “Ben ederim.” İfadesinde geniş zaman eki ile konuşmacı isteklilik belirtmektedir (Taylan ve Özsoy, 1993:1-9).

Ahmet Benzer tarafından hazırlanan *Fülde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik* (2008) adlı doktora tezinde kiplikle ilgili bazı araştırmacıların görüşleri aktarılmaktadır: Şemseddin Sami (1892) *Nev Usûl Sarf-ı Türki* adlı dil bilgisi kitabında Türkçenin 13 farklı kip/kipliğe (siga) sahip olduğunu belirtir. Şemseddin Sami (1892) *sîga* adını verdiği ve bugün kip/kiplik diye adlandırılan haber ve dilek kiplerini (şimdiki zaman, gelecek zaman, belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, dilek, istek, gereklik ve emir) genişleterek zarf-fiilleri de *sîga* başlığı altında değerlendirmiştir. Söz gelişi, -*İp* zarf fiil ekine *sîga-i atfiyye*, -*ArAk* zarf fiil ekine *sîga-i istimrâriyye*, -*Inca*, -*Ak* eklerine ise *sîga-i ibtidâiyye* adlarını vermiştir. Aksu-Koç, kipliğin konuşucunun öznel tutumunu ve görüşünü yansıttığını belirterek kipliği bilgiye dayalı kiplik ve ahlaki değerlere dayalı kiplik olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Palmer, kipliğin konuşucunun

tutumu ile ilgili olan anlama dayalı bilgi ya da söyledikleri hakkındaki görüşleri olduğunu; Ping-Yasuhiro, kipliğin bir söylemde kullanılan edatlarla ilgili konuşucunun davranışlarını nitelendiren dil bilimine dayalı bir sınıflandırmayı ifade ettiğini ve bu kullanımların *gerçeklik, ihtimal, olabirlik, gereklilik ve mecburiyet* düşüncesini içerdiğini; Bybee - Fleischman, kipliğin *emir, dilek-şart, niyet, varsayım dayalı, olası, mecburiyet, tereddüt, nasihat verici, şaşırma* gibi geniş bir anlam dizisini kapsadığını; Siewierska, kipliği *değişmez, nesnel ve bilgiye dayalı olduğunu*; Coates, bilgiye dayalı kipliğin konuşucunun varsayımları ya da olasılıkları değerlendirmesi ile ilgili olduğunu; Lichtenberk, bilgiye dayalı kipliğin öznel ve kullanım bilgisine dayalı olmak zorunda olduğunu; Bybee-Perkins-Paglicua, kipliğin, dinleyici *merkezli, konuşucu merkezli, bilgiye dayalı, ikincil önemde olma ve biçim/anlam uygunluğu* olmak üzere beş çeşit olduğunu belirtmektedir (Akt. Benzer, 2008:182-185).

Kiplikle ilgili yapılan çalışmalarda farklı kiplik sınıflama denemelerinin yapıldığı görülmüştür. Türkçede ekler aracılığıyla hem kip hem de kiplik anlatımları gerçekleşmektedir, kip kavramı konuşucu için atanmış bir değer olarak bilinir, Türkçede *emir, istek, dilek-şart, gereklilik* kipleri için konuşucu atanmış belli dil biçimlerini kullanmak zorundadır. Kiplik için ise konuşucunun atanmışları değil, seçilmiş biçimleri kullandığı, seçimin konuşucuya ait olduğu her ne kadar sınırsız olmasa da konuşucunun Türkçede zaman eki olarak bilinen eklerden birini seçerek; *ihtimal, belirsizlik, belirlilik, küçümseme, kesinlik, tahmin, sonradan farkına varma, şaşırma, övünme, söylenti, şüphe, alışkanlık, niyet, söz verme* anlamlarının dinleyiciye aktarılması için kullanıldığını söylemek mümkündür.

Bu verilerden hareketle kiplik konusunda iki farklı görüş olduğu görülmektedir: 1. Bazı bilim insanları (Şemsettin Sami; Bybee; Perkins; Pagluca) kip ile kiplik ayrımı yapmamıştır. 2. Bazı bilim insanları ise (Vardar; Taylan-Özsoy; Aksu-Koç; Palmer; Ping-Yasuhiro; Siewierska) kipliği kipten ayırmış ve birtakım kiplik sınıflandırmaları yapmışlardır. Netice itibarıyla bazı araştırmacıların Türkçede kip ve kiplik arasında bir ayrım yapmadığı bazı araştırmacıların ise kip ve kiplik arasında ayrım yaptığı görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle geniş zaman; “geniş zaman kipi” ya da “geniş zaman kipliği” şeklinde adlandırılabilir.

1.3. Fiilde Zaman Ve Geniş Zaman

Fiilde zaman, fiilin yapıma anını bildirir. Fiilde zaman hususunda Türkologlar arasında bazı görüşler mevcuttur. Bu görüşlere bakmakta fayda vardır. Ergin, kip (şekil) ve zaman eklerini birlikte ele alarak şekil ve zaman eklerinin fiil kök veya gövdesinin karşıladığı hareketi şekle ve zamana bağlayan ekler olduğunu, şekil ifadesinin bütün kiplerde, zaman ifadesinin ise ancak bir kısmında olduğunu (Ergin, 2000:288); Bilgegil, fiilde zamanın önce ile sonra arasında geçen süre olduğunu (Bilgegil, 2009:256); Banguoğlu, fiilde zamanın eylemin içerisinde geçtiği an olduğunu (Banguoğlu, 2011:41); Gencan, fiilde zamanın başlangıcı ve sonu olmayan kısaca sınırlandırılmayan soyut bir kavram olduğunu (Gencan, 2007:318-319); Karaağaç, fiilde zamanın eylemleri yüklemleştirmeye yarayan bir kavram olduğunu (Karaağaç, 2013:429-430); Hengirmen, fiilde zamanın eylemin içinde bulunduğu an olduğunu (Hengirmen, 2007:216); Benzer, fiilde zamanın gerçek zamanda gerçekleşen vakanın ya da durumun başı ve sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren bir dil bilgisi sınıfı olduğunu (Benzer, 2012:23) belirtmiştir.

Bu verilerden hareketle fiilde zamanı fiilin yapıma anını bildiren kavram olarak tanımlamak mümkündür. Zamanın başlangıcı ve sonu belli olmayan soyut bir kavram olduğu görülmektedir. Bu bağlamda geniş zamanın; geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zamanı kapsayan bir zaman olduğu görülmektedir.

1.4. Fiilde Görünüş ve Geniş Zaman

Görünüş, fiillerin belirttiği oluşların süresi, gelişmesi ve bitmesiyle ilgili bütün biçimleri kapsayan dil bilgisi kategorisidir. Ahmet Benzer, fiilde görünüş ile ilgili kavram sınırlarının Türk ve yabancı yazarlarca tam olarak belirlenmediğine değinmektedir. Bu kavrama, çalışmalarda birbirinden farklı tanımlarla yer verildiği bildirilerek öncelikle yabancı diltçilerin, sonrasında ise Türk diltçilerin görünüşe dair düşüncelerine yer verilmiştir.

Friedrich'e göre, zaman çizgisi boyunca oluşumların ya da kelimelerin bağlı bulunduğu durumun sürekli, süresiz ya da anlık olması , görünüşü verir; Comrie görünüşün, gösterici ve herhangi bir zaman noktası için bir durumun gerçek zamanıyla ilgili olmadığını daha çok bir durumun zamana ait iç oluşumuyla ilgili olduğunu belirtir. Comrie'e göre görünüş, belirli bir gerçek zamanla bağlantılı olmaksızın, bir vakanın gerçek zaman üzerinde nasıl gerçekleştiğini belirtir; Lyons'a göre görünüş, gösterici bir sınıf değildir; sözcenin zamanına göre düzenlenmediği bilgisinin verildiği bir dil bilgisi sınıfıdır; Olsen'e göre, zamana yerleşen bağımsız durumun gerçek zaman aralığı görünüşü verir; Smith'e göre görünüş, durumun ve onların sunumunun zamana ait biçimlerinin anlam etkisinin alanıdır; Schmiedtova'ya göre görünüş, fiil zamanı gibi cümle içindeki çeşitli yönlendiriciler ile ilişkili değildir; daha çok fiil tarafından tanımlanan durumun zamana ait iç düzenlenmesini gösterir. Genellikle sınırlanmış bir bütün olarak görünen durumu göstererek bitmişliğini ve durumun zamana ait sınırlılıkları içinde de bitmemişliğini verir; Binnic'e göre görünüş fiil zamanından farklıdır. Gerçekleşen fiil, yalnızca sunulan etkinliğin zamanı ile değil aynı zamanda etkinliğin nasıl geliştiği ile ilgilidir (Akt. Benzer, 2008:106-107).

Yabancı bilim insanlarının yukarıdaki görüşlerinden hareketle görünüşün eylemin zamanını bildirmediği; eylemin yapılış biçimini bildirdiği söylenebilir.

Türkçede yapılan sınırlı çalışmalarda ise görünüş ile ilgili Dilaçar, görünüşü fiillerin belirttiği vakaları; süresi, gelişmesi ve bitmesiyle ilgili bütün biçimleri kapsayan dil bilgisi zümresi olarak tanımlamıştır. Dilaçar, başka bir çalışmasında görünüşün; fiilde, geçmişlik, şimdikiçlik, geleceklik gibi zamanlardan ayrı olarak bitmişlik veya bitmemişlik esasına dayanan ayırt edici bir dil bilgisi sınıflandırması olduğunu belirtmiştir. Erkman-Akerson'a göre görünüş, bir vakanın zamana nasıl yayıldığını gösterir; ancak bunu yaparken konuşma ya da anlatı zamanı denilen bir nokta esas alınmaz, genel olarak bir vakanın zaman boyutuyla olan ilişkisi gösterilir. Ayrıca yazar, görünüşün görevinin vakaları belli bir zaman noktasına yerleştirmek olmadığını, vakaların yalnızca zamandaki yayılım boyutları açısından değerlendirildiğini belirtir. Yazara göre vakaları belli bir zaman noktasına göre yerleştirme ise zamanın görevidir (Akt. Benzer,2008:108).

Görünüş ile ilgili İsmail Bağçevan tarafından hazırlanan *MEB Ortaöğretim Dil ve Anlatım Ders Kitaplarındaki Basit Zaman Çekimli Fiillerde Zaman ve Görünüş* (2015) adlı yüksek lisans tezinde görünüşün fiilin meydana gelişinin süreklilik açısından hangi özellikler gösterdiği, devam eden, aralıklarla devam eden, kesilen, başlayan, biten gibi süreyle ilgili ince ayrıntıların ilgilendirdiği, doğrudan doğruya zamanı göstermediği, zamanın içinde gerçekleşen olayın seyrini ve cereyan tarzını ifade ettiği belirtilmiştir (Bağçevan, 2015:37-39).

Türk bilim insanlarının yukarıdaki görüşlerinden hareketle görünüşün fiilde bitmişlik veya bitmemişlik esasına dayanan bir gramer kalıbı olduğu görülmektedir.

Benzer ve Aydemir, -r, **-Ar** ve **-Ir**, **-Ur** ekinin görünüş bakımından bitmişlik ve bitmemişlik görünüşüne sahip olmadığını, -yor ekine benzer biçimde kuvvetli bir devam etme; yani sürme görünüşüne sahip olduğunu (Benzer, 2012:197; Aydemir, 2010:29); aşama görünüşü bakımından ise **-Ar** ve **-Ir** eki ile olay ve durumun başlangıç ve sonunun belirsiz olduğunu (Benzer, 2012:197; Aydemir, 2010:29);

(Denizden uzaklaştıkça iklim daha karasal bil hale gelir ve yaz kış sıcaklık farkları artar) ifade eder.

Geniş zaman eklerinin görünüş bakımından eylemin başlama ve bitiş zamanlarını tam olarak bildirmediği, süreç safhasını bildirdiği anlaşılmıştır.

1.5. Fiilde Kılınış ve Geniş Zaman

Kılınış, en kısa tanımıyla fiilin kök veya gövdesinde yer alan hareketin gerçek dünyadaki gerçekleşme biçimidir. Kılınışla ilgili pek çok dilci tarafından görüşler ortaya atılmıştır. Vardar, kılınışı, eylemin oluş zamanının özelliği olarak (Vardar, 2002:132); Aksan, kılınışı eylemin zaman bakımından iç yapısı olarak (Aksan, 2003:68); Koç, kılınışı eylemin mastar halindeki zaman farklılığı olarak (Koç, 1996:358); Kaya ve Öztürk, kılınışı eylemlerin yansıttıkları zaman farklılıkları olarak (Kaya-Öztürk, 1997:142); Akçataş, kılınışı fiillerin başlangıç, süreklilik ve bitiş bakımından zaman bakımından değerlendirilmesi olarak (Akçataş, 2005:49-53); Dilaçar, kılınışı fiilin yapıma tarzını ifade eden gramatikal ulam olarak tanımlamakta ve kılınışı, 1. Kesiksiz Kılınış (aramak, kızarmak, yeşermek) 2. Kesikli Kılınış (damlamak, atıştırmak, gülümsemek) olmak üzere ikiye ayırmaktadır (Dilaçar, 1971:110-111).

Korkmaz ise kılınışı: “*Fiil kök ve gövdelerinin, dil mantığı ve zamanla olan bağlantı açısından gösterdikleri özellik; fiil kök ve gövdelerindeki kılınış sürecinin zaman bakımından birbirlerine oranla taşıdıkları ayrılıklar*” şeklinde izah ederek beş kılınış türü olduğunu ifade ederek aç-, bas-, başla-, dokun- gibi fiillerin *başlangıç*; ağla-, ara-, bekle-, dolaş-, gez-, gözle-, yürü- gibi fiillerin *süreklilik*; başar-, bayıl-, bul-, durul-, eriş-, kavra-, öde- gibi fiillerin *bitiş, sonuç gösterme*; atıştır-, damla-, şaşala- gibi fiillerin *aralıklı oluş*; boylan-, çiçeklen-, ekşi- gibi fiillerin ise *kendi kendine oluşu* gösterdiğini belirtmektedir (Korkmaz, 2007:146).

Yukarıda verilerden hareketle kılınış, eylemin dünyada gerçekleşme şekli olarak tanımlanabilir.

2. Tarihi Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde Geniş Zaman Ekleri:

Bu çalışmada aşağıda verilen dönemler ve bu dönemlerde geniş zamanın kullanımıyla ilgili değerlendirmelere yer verilmektedir. Çalışmada aşağıda ki sıralamaya uygun olarak tarihi dönemlerde geniş zamanın kullanımı ele alınmıştır. Buna göre:

1.Göktürk Dönemi: -r, -Ar, -Ur, -mAz

2.Uygur Dönemi: -r, -Ar, -Ur, -mAz

3.Karahanlı Dönemi: -r, -Ar, -Ir, -Ur, -mAz

4.Harezmi Dönemi: -r, -Ar, -Ur, -(y)Ur, -mAs, -mAz

5.Kıpçak Dönemi: -r, -Ar, -Ir, -Ur, -mAs, -mAz,

6.Çağatay Dönemi: -r, -Ar, -Ur, -mAs, -mAz

7.Eski Anadolu Türkçesi Dönemi: -r, -Ar, -Ir, -Ur, -mAz

8.Osmanlı Türkçesi Dönemi: : -r, -Ar, -Ir, -Ur, -mAz

9.Türkiye Türkçesi Dönemi: : -r, -Ar, -Ir, -Ur, -mAz

Bu ekler bakıldığında Türkçede kullanılan geniş zaman eklerinin ufak tefek ses değişimleriyle aynı ekler olduğu görülmektedir. Türkçenin metinlerle takip edilebilen dönemlerinden itibaren geniş zamanın müstakil bir zaman olduğu, kendine has eklerinin bulunduğu, zaman kaymalarıyla birlikte farklı zamanları ifade edecek şekilde de kullanıldığı yani kipleşmenin Türkçenin metinlerle takip edilebilen dönemlerinden

önce tamamlanmış olduğu görülmektedir. Ancak geniş zaman eklerinin sıfat fiil ekleri ile eş sesli olarak kullanılan ekler olduğu aynı zamanda Türkçede yapım görevinde de kullanıldığı görülmektedir.

3. Geniş Zaman Kipinin Tarihi Türk Lehçelerindeki İşlevleri ve Zaman Kaymaları

3.1. Göktürkçede Geniş Zaman:

Türklere ait en eski yazılı metinler Kırgız Türklerine ait olan Yenisey Kitabeleridir. Yenisey Kitabeleri derli toplu olmadığı ve okunamadığı için ilk yazılı metin olarak kabul edilmemektedir. II. Göktürk Devleti zamanında dikilen ve taşlara kazınan Göktürk(Orhun) Abideleri okunabildiği için Türklere ait ilk yazılı metin olarak kabul edilmektedir. Bu abideler Türk edebiyatına, Türk diline, Türk kültürüne, Türk tarihine ait ilk yazılı metinlerdir. Göktürk Abideleri; Vezir Tonyukuk, Kültigin ve Bilge Kağan adına dikilmiştir. Bu yazıtlara “ebedi, sonsuz” anlamına gelen “bengütaş” adı verilir. Orhun Abideleri Türk dilinin ilk yazılı metinleri olduğu için incelenmeye değer bir metindir. Bu yüzden çalışmanın bu bölümünde geniş zaman eklerinin Göktürkçede kullanımı üzerinde durulmuştur.

Göktürkçe ile ilgili mevcut çalışmaların bazılarında Ercilasun, Gabain, Öztürk, Tanyeri ve Ata; Göktürkçe döneminde olumlu geniş zaman eki olarak **-r**, **-Ar** , **-Ur** eklerinin ;**-Ur** yerine nadiren de olsa **-Ir** ekinin kullanıldığını belirtmişlerdir (Ercilasun, 2011:183; Gabain, 2007:80; Öztürk, 2014:51; Tanyeri, 2011:142; Ata, 2011:126-127; Ergin, 2010:2-81). Geniş zaman ekleri; "Tegdükin Türk begler kop **bil-ir siz** 'Hücum ettiğini Türk beyleri hep bilirsiniz'. (K G34). Tabgaçığ ölürteçi **ti-r men** 'Çinlileri öldürecektir, derim' (T 10). Kimke ilig kazgan-**ur men** 'Kimin için il(ülke) kazanırım' (BK D8). Öd tengri **yaş-ar** 'Zamanı Tanrı yaşar.' (K K10). Irak erser yablak ağı **bir-ür**, yağuk erser edgü ağı **bir-ür** 'Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir.' (K G7)" vb. örneklerde görüldüğü gibi kullanılmaktadır.

Bu verilerden hareketle **-r**, **-Ar** , **-Ur** ve **-Ir** eklerinin Göktürkçede geniş zamanı karşılayacak şekilde kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Göktürkçe metinlerde özel bir şimdiki zaman eki kullanılmamaktadır. Şimdiki zaman **-r**, **-Ar** , **-Ur** ve **-Ir** ekleri ile karşılanmaktadır (Ercilasun,2011:183; Gabain, 2007:80; Öztürk, 2014:51; Tanyeri, 2011:142; Ata, 2011:126-127; Ergin, 2010:2-81). "İlim amtı kanı, kimke ilig **kazgan-ur men** tir ermiş 'İlim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş'(K D9). Ne kaganka işig küçüg **bir-ür men** 'Hangi kağana işi gücü veriyorum' (KT D9). Neke **tez-er biz?** Öküş tiyin neke **kork-ur** biz(T II. Taş B3-4) 'Niye kaçıyoruz? Çok diye niye korkuyoruz?' **Yort-y-ur** tiyin kü eşidip balıkdaki tağıkmuş.(K D12) 'Yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış.' örneklerinde görüldüğü gibi kullanılmaktadır.

Bu verilerden hareketle Göktürkçede geniş zaman eklerinin bağlama bağlı olarak bazen şimdiki zaman anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Göktürkçede geniş zamanın olumsuzu ile ilgili olarak; "Açsar tosık **ö-mez sen**, bir todsar açsık **ö-mez sen** 'Acıkırsan doyacağını düşünmezsin, bir doyarsan acıkacağını düşünmezsin' (BK K6) (Ercilasun, 2011:183; Gabain, 2007:80; Öztürk, 2014:51; Tanyeri, 2011:142; Ata, 2011:126-127; Ergin, 2010:2-81) gibi örnekler verilebilir.

Görüldüğü üzere Göktürkçede olumsuz geniş zaman eki olarak **-mAz** eki kullanılmaktadır.

Bir tablo halinde gösterecek olursak Göktürkçede geniş zaman çekimi aşağıdaki gibidir²:

Şahıslar	-Ar/-mAz	-Ur/-mAz	-r/-mAz	-Ir/-mAz
1. Teklik şahıs	Tug- ar men/ tug- maz men	Kazgan- ur men/ Kazgan- maz men	Ti- r men/ Ti- mez men	Bil- ir men/ Bil- mez men
2. Teklik şahıs	Tug- ar sen/ Tug- maz sen	Kazgan- ur sen/ Kazgan- maz sen	Ti- r sen/ Ti- mez sen	Bil- ir sen/ Bil- mez sen
3. Teklik şahıs	Tug- ar ol/ Tug- maz ol	Kazgan- ur ol Kazgan- maz ol	Ti- r ol/ Ti- mez ol	Bil- ir ol/ Bil- mez ol
1. Çokluk şahıs	Tug- ar biz/ Tug- maz biz	Kazgan- ur biz Kazgan- maz biz	Ti- r biz/ Ti- mez biz	Bil- ir biz/ Bil- mez biz
2. Çokluk şahıs	Tug- ar siz/ Tug- maz siz	Kazgan- ur siz Kazgan- maz siz	Ti- r siz/ Ti- mez siz	Bil- ir siz/ Bil- mez -siz
3. Çokluk şahıs	Tug- ar olar/ Tug- maz olar	Kazgan- ur olar Kazgan- maz olar	Ti- r olar/ Ti- mez olar	Bil- ir olar/ Bil- mez olar

Bilig **bil-mez** kişi (KT G7), **Kör-ür** közüm kör-mez teg **bil-ir** biligim (KT K10) örneklerinde görüldüğü gibi Göktürkçede -r, **-Ir**, **-Ur** ve **-mAz** ekleri bağlama bağlı olarak sıfat fiil görevinde de kullanılmaktadır (Ercilasun, 2011:185; Gabain, 2007:80; Öztürk, 2014:51; Tanyeri, 2011:142; Ata, 2011:126-127; Ergin, 2010:2-81) Gabain ve Öztürk; Göktürkçede **-mAz** ve **-(X)r** sıfat fiil eklerini alan bazı sözcüklerin isim olarak kullanıldığını ifade ederek Körür közüm **kör-mez** teg bilir biligim **bil-mez** teg boltı (KT K10), Kövürgesi **et-er+çe** ança (BK B4), Ançulayu amrar erti sizni tüzüğü, anasın babasın oğlanı **sef-er+çe** örneklerini vermişlerdir (Gabain, 2007:80; Öztürk, 2014:51; Ergin, 2010:2-81).

Bu eklerin Tılıg **kel-ür-ti** (T II. Taş B1), Öngre Kıtanyıg yırıya Oguzug öküş ök **öl-ür-ti** (T II. Taş B7), Angar adınçig bark **yarat-ur-tum** (K G12), Lagzın yıl bişinç ay yiti otuzka yog **ert-ür-tüm** (BK G10) vb. örneklerde görüldüğü gibi geniş zaman eki olarak kullanıldığı, ayrıca Göktürkçede **-Ur** ekinin işlek olarak kullanıldığı, geçişsiz tabanlardan geçişli, geçişli tabanlardan da ettirgen fiiller meydana getirdiği ve fiilden fiil yapan ek görevinde kullanıldığı görülmektedir (Ercilasun, 2011:179; Öztürk, 2014:29; Tanyeri, 2011:139; Ata, 2011:96).

Muharrem Ergin'in *Orhun Abideleri* adlı eseri taranarak **-Ur** ve **-Ir** geniş zaman eklerinin hangi fiillere geldiği tespit edilmiştir. Buna göre **-Ir** ekinin bu dönemde sadece **bil-ir siz**, **kel-ir** ve **yagut-ır** örneklerinde görülmektedir. Bu örneklerin dışında

² Burada tabloda verilen örnekler başka fiillerde görülen çekimler dikkate alınarak verilmiştir.

ünsüzle biten tek heceli fiillere ve ünsüzle biten iki heceli bazı fiillere **-Ur** eki gelmiştir: bir-ür, bir-ür men, kör-ür, kork-ur, olur-ur, kazan-ur, kazan-ur men, sakın-ur men, boşgur-ur; ünlü ile biten “ti-” fiiline “r” eki doğrudan gelir: ti-r men; “yori” fiiline -ur eki yori-y-ur şeklinde gelir. Fiille ek arasına bağlayıcı ünsüzün (y) geldiği görülür (Ercilasun, 2014:359).

Olumlu geniş zamanda eylem tabanına ne zaman **-Ar** ne zaman **-Ur** geleceği kesin bir kuralla bilinmez. Çok heceli fiillerde çoğunlukla **-Ur** ekinin kullanıldığı görülür. Ünsüzle biten tek heceli fiillerde çoğunlukla **-Ir** ve **-Ur** ekinin kullanıldığı görülür. Ünlüyle biten fiillerde **-r** ve **-(y)Ur**’un kullanıldığı görülür (Ercilasun, 2011:183).

Toparlayacak olursak Göktürkçede **-r**, **-Ar**, **-Ur** ve **-Ir** eklerinin geniş zamanı ekleri olara kullanıldığı, **-mAz** ekinin geniş zamanın olumsuz olarak kullanıldığı, geniş zaman eklerinin bağlama bağlı olarak sıfat fiil görevinde kullanıldığı, **-Ur** ekinin fiilden fiil yapan bir ek olarak kullanıldığı, geniş zaman eklerinin şimdiki zaman kipi yerine kullanılarak zaman kayması meydana getirdiği ve geniş zaman eklerinin 1.tip şahıs ekleri ile çekimlendiği görülür.

3.2. Uygur Türkçesinde Geniş Zaman:

Türk dilinin tarihi gelişimi içerisinde 8. Yüzyıl’dan 11. Yüzyıl’a kadar olan dönem Uygur Türkçesi dönemidir. Uygurlar, Türkler arasında yerleşik yaşama geçen ilk Türk devletidir. Mani ve Buda dinlerini benimseyerek Maniheizt ve Budist eserler yazmışlardır. Uygurlar döneminden kalma bu eserlerde Mani ve Buda dinlerinin etkisi görülür. Bu eserlerde zaman ekleri kullanılmış olup geniş zaman ekleri de bu dönemde kullanılan eklerdendir.

Çam çarım kıslar men kakdamun **bil-ir men**, ne üçün ölüm yerke **bar-ır siz**, seni inçe **sev-er men** ayadaki yençü monçuk teg, sakınçsız tözsüz tözlüg ögrünç **tug-ar**, kangım kutı meni **sev-er mü siz?**, okın yürekimte ursukmış teg **sıkıl-ur men** emgekin, it karı bolsar yatıp **ür-ür**, Tülte ulug ot **yalınla-y-ur**, sözle-**yür** men/ sözle-**yür** sen/ sözle-**yür**/sözle-**yür** biz/sözle-**yür** siz/sözle-**yür**-ler vb. örneklerinde olduğu gibi Uygur Türkçesinde başlıca geniş zaman eklerinin **-r**, **-Ar**, **-Ur**, **-Ir** ve **-(y)Ur** ekleri olduğu görülmektedir (Eraslan, 2012:334-337; Şen, 2014:67; Akbulut, 2005:23), şahıs unsuru olarak da 1. tip şahıs ekleri (zamir kökenli) kullanılmaktadır, bu eklerden geniş zaman eki olarak **-r** yaygın bir şekilde kullanılmıştır, diğer geniş zaman ekleri bu eklere dayalıdır.

Uygur Türkçesinde "Kılmaduk ayıg kılınçlarımın ikileyü takı **kıl-maz men**, Tadık bōridigke singmişte til tadıg **tuy-maz, tile-mez**" örneklerinde olduğu gibi olumsuz geniş zaman eki olarak, **-mAz** eki kullanılmaktadır, şahıs eki olarak 1.tip (zamir kökenli) şahıs eki kullanılarak ek, ünlü veya ünsüzle biten her türlü fiile doğrudan getirilmektedir (Eraslan, 2012:337; Şen, 2014:68; Akbulut, 2005:23).

Bir tablo halinde gösterecek olursak Uygur Türkçesinde geniş zaman çekimi aşağıdaki gibidir:

Şahıslar	-Ar/mAz	-Ur/mAz	-r/mAz	-(y)Ur/ mAz
1.Teklik şahıs	Tut- ar men/tut- maz men	Kıl- ur men/ Kıl- maz men	Bil- (i)r men/ bil- mez men	İşle- y-ür men/İşle- mez men
2.Teklik şahıs	Tut- ar sen/ tut- maz sen	Kıl- ur sen/Kıl- maz sen	Bil- (i)r sen/ bil- mez sen	İşle- y-ür sen/işle- mez sen

3.Teklik şahıs	Tut- ar ol/ tut- maz ol	Kıl- ur ol/Kıl- maz ol	Bil- (i)r ol/bil- mez ol	İşle- y-ür /işle- mez
1.Çokluk şahıs	Tut- ar biz/ tut- maz biz	Kıl- ur biz/Kıl- maz biz	Bil- (i)r biz/bil- mez biz	İşle- y-ür biz/işle- mez biz
2.Çokluk şahıs	Tut- ar siz/ tut- maz siz	Kıl- ur siz/Kıl- maz siz	Bil- (i)r siz/bil- mez-siz	İşle- y-ür siz(ler)/işle- mez siz(ler)
3.Çokluk şahıs	Tut- ar olar/ tut- maz olar	Kıl- ur olar/Kıl- maz olar	Bil- (i)r olar/bil - mez olar	İşle- y-ür -ler/işle- mez -ler

Uygur Türkçesinde özel bir şimdiki zaman eki kullanılmamaktadır. Yene amtı bo bodi tigma yorıkıg neçükin tapıngça **bışrun-ur öğretin-ür** sen tip ayıtdı, negü boltı negü üçün muntag **sözle-y-ür sen**, men amtı öl-ür men örneklerinde görüldüğü gibi **-Ur** eki Uygur Türkçesinde de şimdiki zamanı karşılamaktadır (Eraslan, 2012:336; Şen, 2014:68; Akbulut, 2005:112).

Eraslan; Uygur Türkçesinde **-gAy** gelecek zaman ekinin geniş zamanı karşılayacak şekilde kullanıldığını belirterek; Kimning ün bütser kögüs tunsar keketrün mir bilen li katıp tangta sayu içzün edgü **bol-gay**, ol ok kiçe içlig bolup bir körklüg mengizlig urı ogul **kelür-gey** gibi örnekler vermiştir (Eraslan, 2012:344).

Keç-**er** kün, ak-**ar** suv, arta-**maz** neng, bil-**mez** uk-maz tınlıglar, közün-**ür**, yat-**ur** orun örneklerinde görüleceği üzere Uygur Türkçesinde **-Ar**, **-Ur** ve **-mAz** ekleri sıfat fiil eki olarak da kullanılmaktadır (Şen, 2014:54-70; Akbulut, 2005:88).

Uygur Türkçesinde bir+**er**, on+**ar** vb örneklerde görüldüğü gibi **+Ar** ekinin üleştirme sayı sözlere türeten isimden isim yapan ek (Şen, 2014:54; Eraslan, 2012:94); Sarıg-**ar** "sararmak", kök-**er**>gög-**er** "yeşer-", kadgu-**r** "kaygılanmak" vb. örneklerde Uygur Türkçesinde **+r** ve **+Ar** eklerinin isimden fiil yapan ek (Şen, 2014:58; Eraslan, 2012:113); Ket-**er**- "gidermek", ong-**ar**- "onarmak", büt-**ür**- "tamamlamak", teg-**ür**- "eriştirmek" vb. örneklerde görüldüğü gibi Uygur Türkçesinde **-Ar** ve **-Ur** eklerinin fiilden fiil yapan ek (Şen, 2014:60; Eraslan, 2012:111) görevinde kullanıldığı görülmektedir.

Eraslan; **-mez** ve **-ür** eklerinin isim fiil ekleri olarak kullanıldığını belirterek; Ol beş yüz er kamagun ol **kör-mez** yerçike ötüntiler. "O beş yüz kişi hep o görmeyen kılavuza rica ettiler." Ançılayu kelmiş baxşımız nirvanka **kir-ür** künthe... "Öylece gelmiş üstadımızın nirvanaya ulaştığı günde..." vb. örneklerini vermiş (Eraslan, 2012:366).

Eraslan; Uygur Türkçesinde **-Ar** ekinin bazen fiilden kalıcı isimler türettiğini belirterek; sev-**er** "sevimli",uç-**ar** "uçucu" örneklerini vermiştir (Eraslan, 2012:368).

Uygur Türkçesinde **+Ar** eki isimden isim yapan ek olarak kullanılmaktadır (Eraslan, 2012:94; Şen, 2014:54) bir+er, on+ar örneklerinde görüldüğü gibi.

Serpil Akbulut tarafından hazırlanan *Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Geniş Zaman Ekinin Kullanımı* (2005) adlı yüksek lisans tezinde yukarıdaki bilgilere ilaveten Uygur Türkçesinde geniş zaman kipinin zaman zaman şimdiki zaman ve geçmiş zamanı karşılayacak şekilde kullanıldığı belirtilerek; Tengri Tengrisi burkan körmedin **öl-ür men** "Tanrılar Tanrısı Burkan'ı görmeden öleceğim." Ajun ajunta burkanlarig tuş-**ar** "Varlık şeklindeki burkanlara rastladı." örnekleri verilmiştir (Akbulut, 2005:115-118).

Bu verilerden hareketle Uygur Türkçesinde **-r, -Ar,- Ur ve-mAz** eklerinin bağlama bağlı olarak sıfat fiil eki görevinde kullanıldığı; **-mez** ve **-ür** eklerinin isim fiil ekleri olarak kullanıldığı ; **+Ar** ekinin isimden isim yapan ek görevinde kullanıldığı; **-Ar** ekinin bazen kalıcı isimler türettiği ve isimden isim yapan ek görevinde kullanıldığı; **-Ar** ve **-Ur** eklerinin fiilden fiil yapan ek görevinde kullanıldığı; **+r** ve **+Ar** eklerinin isimden fiil yapan ek görevinde kullanıldığı ve geniş zaman kipinin kendi anlamı dışında şimdiki, gelecek ve geçmiş zaman anlamını ifade edecek şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Uygur Türkçesinde ünlü ile biten fiillere birkaç istisna dışında (**tile-r, tokı-r, yara-r, yarlıka-r, yori-r**) ekseriyetle **-(y)Ur** ekinin geldiği **akla-yur, biti-yür, ö-yür, tanukla-yur** vb. örneklerinde (Ercilasun, 1984:102; Akbulut, 2005:50-66); son hecesi ünsüz olan tek heceli fiillere birkaç istisna dışında (**akit-ar, belgür-er, bultuk-ar, engir-er, evir-er, tarık-ar, tüpir-er**) çoğu zaman **-Ar** ekinin geldiği **tut-ar, tüş-er, art-ar, kork-ar, bat-ar, aç-ar, üz-er** vb. örneklerde (Akbulut, 2005:59-66); son hecesi ünsüz olan çok heceli fiillere **-Ur** ekinin geldiği **tutuz-ur, amırtgur-ur, kigür-ür, körtgür-ür, kutgur-ur, ozgur-ur, ötgür-ür, turgur-ur** örneklerinde (Akbulut, 2005:60-66); bazı tek ve çok heceli fiillerde geniş zaman çekiminin **-Ir** eki ile yapıldığı **artat-ır, yarat-ır, örit-ir, kal-ır, bil-ir** vb. örneklerde (Akbulut, 2005:65-66) görülmektedir.

Uygur Türkçesinde büyük ünlü uyumunun kuvvetli olduğu, küçük ünlü uyumunun ise zayıf olduğu; böz batatu kars **tokı-yur**, kangım kutı meni **sev-er mü siz**, tengri yirinte togmış tengri(ler) **aş aşan-ur-lar** örneklerinde (Akbulut, 2005:46) olduğu gibi görülmektedir.

Toparlanacak olursa Uygur Türkçesinde son hecesi ünsüzle biten fiillere genellikle **-Ar** ekinin geldiği; son hecesi ünsüz olan birden çok heceli fiillere **-Ur** ekinin geldiği; bazı tek ve çok heceli fiillere **-Ir** ekinin geldiği; büyük ünlü uyumunun kuvvetli olduğu ve küçük ünlü uyumunun zayıf olduğu görülmektedir.

3.3. Karahanlı Türkçesinde Geniş Zaman:

Karahanlılar, ilk Müslüman Türk devletini kurarak Türkistan'ın büyük bir kısmında hâkimiyet sağlamıştır. Karahanlılar döneminde Türk kültürü ve medeniyeti gelişme ve yayılma imkânı bulmuştur. Argunşah ve Yüksekaya: "Devletin resmi dili olan Karahanlı Türkçesi; 10-12. Yüzyıl Türklüğünün müşterek yazı dili olarak kullanılmış, Türk illerini aynı yazı dili etrafında birleştirmiştir." (Argunşah ve Yüksekaya, 2013:1-4).

Bu dönemde Divan-ı Lüğati't-Türk, Kutadgu Bilig, Divan-ı Hikmet, Atabetü'l Hakayık gibi ilk İslami eserler Türkçenin eşsiz dil yadigârlarıdır. Karahanlılar döneminde kaleme alınan eserlerde çeşitli kip ekleri kullanılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde Karahanlı Türkçesinde geniş zaman kipinin kullanımı üzerinde özellikle durulacaktır.

Karahanlı Türkçesi ile ilgili yapılan mevcut çalışmaların bazılarında; kayusu **kop-ar** kör kayusu **kon-ar**/Kayusu **çap-ar** kör kayusu **uç-er**, kökiş turna kökte ünün **yankular**/Tizilmiş titir teg **uç-ar yelgür-er** vb. örneklerde **-r, -Ar, -Ir** ve **-Ur** eklerinin geniş zaman eki olarak kullanıldığı (Hacıeminoğlu, 2003:182-183; Ercilasun, 2011:348; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:70; Ölmez ve Kaçalın, 2011:54) görülmektedir.

Karahanlı Türkçesi ile ilgili mevcut çalışmaların bazıları incelendiğinde, aç ne **ye-mes**, tok ne **te-mes**, biligsiz yiligsiz süneg teg hali, yiligsiz sünegke **sunul-maz** elig örneklerinde (Hacıeminoğlu, 2003:182-183; Ercilasun, 2011:348; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:71; Ölmez ve Kaçalın, 2011:54) geniş zamanın olumsuzunu ifade etmek için **-mAz** ve **-mAs** eklerinin kullanıldığı ve geniş zamanın olumsuzunu ifade eden ekin sonundaki **"z"**nin sedasızlaşarak **-mAs** şekline dönüştüğü görülür.

Bir tablo halinde gösterecek olursak Karahanlı Türkçesinde geniş zaman çekimi aşağıdaki gibidir:

Şahıslar	-Ar/-mAs	-Ur/-mAz	-r/-mAs	-Ir/-mAz
1.Teklik şahıs	Aç-ar men/ Aç-mas men	Kör-ür men/ Kör-mez men	Sakla-r men/ Sakla-mas men	Bil-ir men/Bil-mez men
2.Teklik şahıs	Aç-ar sen/ Aç-mas sen	Kör-ür sen/ Kör-mez sen	Sakla-r sen / Sakla-mas sen	Bil-ir sen/Bil-mez sen
3.Teklik şahıs	Aç-ar/ Aç-mas	Kör-ür/ Kör-mez	Sakla-r/ Sakla-mas	Bil-ir/Bil-mez
1.Çokluk şahıs	Aç-ar miz/ Aç-mas miz	Kör-ür miz/ Kör-mez miz	Sakla-r miz/ Sakla-mas miz	Bil-ir miz/Bil-mez miz
2.Çokluk şahıs	Aç-ar siz/Aç-mas siz	Kör-ür siz/kör-mez siz	Sakla-r siz/sakla-mas siz	Bil-ir siz/Bil-mez siz
3.Çokluk şahıs	Aç-ar-lar/ Aç-mas-lar	Kör-ür-ler/ Kör-mez-ler	Sakla-r-lar/ Sakla-mas-lar	Bil-ir-ler/Bil-mez-ler

Karahanlı Türkçesinde özel bir şimdiki zaman eki kullanılmamaktadır. Geniş zaman ekinin kendi fonksiyonu dışında bağlama dayalı olarak şimdiki zamanı karşıladığı ifade edilerek; Negüke **yori-r men** bu yirde kurug/İligke barayın kılayın tapug “Burada niçin boşuna vakit geçiriyorum, hükümdarın yanına gideyim ve hizmetine gireyim.” Ay Ogdurmuş emdi **ok-ur men seni/Öz asğı tile-r** tip sakinma mini “Ey Ogdurmuş bugün seni davet ediyorsam, kendi menfaatimi düşünüyorum zannetme.” örnekleri verilerek (Ercilasun, 2014:467; Gabain, 2007:120; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:70-71; Türk, 1996:292) Karahanlı Türkçesinde ayrı bir şimdiki zaman eki olmadığı, geniş zaman ekinin şimdiki zamanı da ifade ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Karahanlı Türkçesinde **-r**, **-Ar** ve **-Ur** ekleri fiilden fiil yapan ek görevinde de (Ercilasun, 2011:345; Hacıeminoğlu, 2003:131; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:61; Ölmez ve Kaçalın, 2011:30-32) kullanılmaktadır: **çık-ar-**, **ket-er-**, **çök-er-**, **kaç-ur-**, **keç-ür-**, **kırı-r-**, **süçi-r-** vb.

Karahanlı Türkçesinde **-r** ve **-Ar** eklerinin fiilden fiil yapan ek fonksiyonu dışında isimden fiil yapan ek fonksiyonuyla (Ercilasun, 2011:345; Hacıeminoğlu, 2003:150; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:61; Ölmez ve Kaçalın, 2011:29) kullanılmaktadır: **toz-ar-**, **tüne-r-**, **eski-r-**, **al-ar-**, **köl-er-** vb.

Karahanlı Türkçesinde **ak-ar** suw, **keç-er** kün, **kör-ür** köz, **ulıt-ur** kişig, **bil-ir-ing**, **kayna-r** suw, asıg **bol-maz** iş, **onul-maz** ig, yanıl-mas bilge vb örneklerde görüldüğü üzere **-r**, **-Ar**, **-Ir**, **-Ur -mAz** ve **-mAs** ekleri sıfat-fiil eki görevinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 2011:350; Hacıeminoğlu, 2003:165-166; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:81-82; Ölmez ve Kaçalın, 2011:57).

Bütün bu verilerden hareketle Karahanlı Türkçesinde **-r, -Ar, -Ir, -Ur, -mAz ve -mAs** eklerinin geniş zaman eki ve sıfat-fiil eki görevinde ; **-r** ve **-Ur** ekinin bağlama dayalı olarak bazen şimdiki zamanı karşıladığı; **-r, -Ar** ve **-Ur** eklerinin fiilden fiil yapan ek göreviyle de ; **-r** ve **-Ar** eklerinin bazen isimden fiil yapan ek görevi ile kullanıldığı görülmektedir.

Karahanlı Türkçesinde **-gAllr ekinin** az kullanılmakla birlikte yakın gelecek zaman olarak kullanıldığı **bar-galır men, al-galır vb.** örneklerde görülmektedir (Ercilasun, 2011:349; Ölmez ve Kaçalın, 2011:55; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:73; Hacıeminoğlu, 2003:188).

Karahanlı Türkçesinde **-gU turur** kalıbının gelecek zaman eki olarak kullanıldığı **saçıl-gu turur, karış-gu turur, keç-gü turur vb.** örneklerde görülmektedir (Ölmez ve Kaçalın, 2011:55; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:74).

Karahanlı Türkçesinde ünlü ile biten fiillerde geniş zaman ekinin ekseriyetle **-r** olduğu **okı-r sen, ti-r, tile-r, yükse-r, yori-r men** örneklerinde görülmekle birlikte ünlü ile biten fiillere **-Ur** ekinin de geldiği ve araya **-y** yardımcı sesinin girdiği **yara-y-ur, yi-y-ür, ti-y-ür** örneklerinde (Ercilasun, 2014:138-139, 359-363); ç, g, k, m, ng, p, s, ş, v, z ünsüzleri ile biten tek heceli fiillere **-Ar** ekinin geldiği **aç-ar, keç-er, tog-ar, bak-ar, sök-er, um-ar men, sing-er, tong-ar, kop-ar, kes-er men, tüş-er, sev-er, sız-ar men, üz-er** örneklerinde (Ercilasun, 2014:141); l, n, r, d ünsüzlerinden biri ile biten tek heceli fiillere hem **-Ar** hem de **-Ur** ekinin geldiği **ked-ür, ked-er, yun-ur, yun-ar, yul-ur, yul-ar, kör-er, kör-ür** örneklerinde (Ercilasun, 2014:148-152); **-l-, -n-, -ş-, -t-, -z-, -ar-, -er-, -ur-, -ür-, -dur-, -dür-, -gur-, -gür- -gar-, -ger-,** gibi fiilden fiil yapan eklerle türetilmiş ünsüzle biten birden fazla heceli fiillerde geniş zamanın **-Ur** eki ile yapıldığı **artat-ur sen, emget-ür sen, ilen-ür sen, küdez-ür, süzül-ür, tındur-ur sen, üşgür-ür, yumdar-ur vb** örneklerde (Ercilasun, 2014:153-154); **-k-, -r-, -klr-** isimden fiil yapan eklerle türetilen birden çok heceli bazı sözcüklere **-Ar** geniş zaman ekinin geldiği **birik-er, Tarık-ar, belgür-er, kadgur-ar, birkır-ar, kıkır-ar** örneklerinde (Ercilasun, 2014:155-156); **-sIk-, -gUr-, -k-** fiilden fiil yapan eklerle türetilen birden çok heceli bazı sözcüklere **-Ar** geniş zaman ekinin geldiği **yitsik-er, ursuk-ar, katgur-ar, yilgür-er, savruk-ar, sezik-er vb** örneklerde görülmektedir. (Ercilasun, 2014:155-156).

Bu verilerden hareketle; ünlü ile biten fiillerde genellikle **-r** eki kullanılmakla birlikte az da olsa **-Ur** ekinin kullanıldığı, tek heceli olup ç, g, k, m, ng, p, s, ş, v, z ünsüzleri ile biten fiillerde **-Ar** ekinin kullanıldığı, tek heceli fiillerden l, n, r, d ünsüzleri ile biten fiillerde durumun karışık olduğu, birden çok heceli ünsüzle biten fiillerde ekseriyetle **-Ur** eki kullanılmakla beraber kısmen de olsa **-Ar** ekinin kullanıldığı saptanmıştır.

3.4. Harezmi Türkçesinde Geniş Zaman:

Harezmi Türkçesi XI- XII yüzyıllarda nüfus yapısı ve siyasi bakımdan Türkleşen Harezmi bölgesinde, Oğuz Kıpçak ve Kanglı boylarının yerleşik hayata geçmeleriyle doğu kolunu teşkil eden Karahanlı Türkçesi temelinde Oğuz ve Kıpçak Türkçelerinin bu bölgeye iyice karışıp kaynaşmasından oluşan dile verilen addır. İslamiyet'in ilk zamanlarında Harezmi'de konuşulan dil, aslında Farsça olmakla birlikte diğer İran lehçelerinden çok farklı olan Harezmi lehçesi idi. XI. yüzyılda başlayan Harezmi'nin Türkleşmesi hadisesi, XIII. yüzyıla kadar devam etmiş ve Harezmi ile ona bağlı bölgelerde yeni bir yazı dilinin kuruluşu, bu bölgenin Türkleşmesinden sonra gerçekleşebilmiştir (Yüksekkaya-Harezmi Türkçesi ve Harezmi Türkçesi ile Yazılan Eserler-Türk Ansiklopedisi 5.cilt-Sayfa:804). Harezmi Türkçesi; XIII. Yüzyıl ile XV. yüzyıl arasında Harezmi bölgesinde konuşulmuştur. Karahanlı Türkçesiyle Çağatay Türkçesi arasında bir geçiş dilidir. Bu dönemin eserleri genellikle Arap harfli olup çok azı Uygur harflidir.

Harezm Türkçesi dönemi ile ilgili mevcut çalışmaların bazılarında geniş zaman eki olarak **-Ar,- Ur,-(y)Ur ve -r** eklerinin kullanıldığı belirtilerek şu örnekler verilmiştir: **kaç-ar, köm-er, yıkıl-ur sen, kör-ür sen, tile-yür men, okı-yur, sözle-r men** vb. (Hacıeminoğlu, 1997:144-147; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:196-197; Ölmez ve Kaçalın, 2011:94-95).

Harezm Türkçesinde ay-**maz** men, bar-**mas** men, bil-**mes** men, indür-**mez** örneklerinde görüldüğü gibi geniş zaman olumsuzunu karşılamak üzere **-mAz** ve **-mAs** eklerinin (Hacıeminoğlu, 1997:175; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:198; Ölmez ve Kaçalın, 2011:94); bil-**mezin**, bil-**men**, kıl-**man**, kıl-**mazın** vb. örneklerinde görüldüğü üzere geniş zamanın olumsuzu 1. teklik şahıs çekiminde olumsuzluk ekinin Oğuz Türkçesi etkisiyle bazen **mAzIn**, **-mAn** şeklinde kullanıldığı (Argunşah ve Yüksekaya, 2013:198; Ölmez ve Kaçalın, 2011:94) görülmektedir.

Bir tablo halinde gösterecek olursak Harezm Türkçesinde geniş zaman çekimi aşağıdaki gibidir:

Şahıslar	-Ar/-mAs	-Ur/-mAs	-r/-mAz	-(y)Ur-/mAz
1.Teklik şahıs	Tap- ar men/Tap- man (tap- mas men)	Bar- ur men/Bar- man (bar- mas men)	İste- r men/iste- mez men(iste- mezin)	iste-y- ür men/ iste- mez men(iste- mezin)
2.Teklik şahıs	Tap- ar sen/Tap- mas sen	Bar- ur sen/Bar- mas sen	İste- r sen/iste- mez sen	iste-y- ür sen/ iste- mez sen
3.Teklik şahıs	Tap- ar /Tap- mas	Bar- ur /Bar- mas	İste- r /iste- mez	iste-y- ür / iste- mez
1.Çokluk şahıs	Tap- ar miz(biz)/Tap- mas miz(biz)	Bar- ur miz(biz)/Bar- mas miz(biz)	İste- r miz(biz)/iste- mez biz(miz)	iste-y- ür miz(biz)/ iste- mez biz(miz)
2.Çokluk şahıs	Tap- ar siz/Tap- mas siz	Bar- ur siz/Bar- mas siz	İste- r siz/İste- mez siz	iste-y- ür siz/ İste- mez siz
3.Çokluk şahıs	Tap- ar -lar/Tap- mas -lar	Bar- ur -lar/Bar- mas -lar	İste- r -ler/İste- mez -ler	iste-y- ür -ler/ İste- mez -ler

Harezm Türkçesinde **-Ar, -Ur,-r** ve **-(y)Ur** eklerinin şimdiki zaman anlamını karşılayacak şekilde kullanıldığı **ak-ar, bil-ür** men, kılın-**ur**, ay-**ur**-lar, tile-**r** sen, yi-**r**, yi-**y-ür** men, tile-**y-ür** sen vb. örneklerde görülmektedir (Hacıeminoğlu, 1997:149; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:198; Ölmez ve Kaçalın, 2011:94).

Harezm Türkçesinde geniş zaman eklerinin bazen gelecek zamanı karşıladığı **öl-er** men, işit-**ür** sen, ayt-**ur**-lar (Hacıeminoğlu, 1997:148; Ölmez ve Kaçalın, 2011:93) vb. örneklerde görülmektedir.

Harezmi Türkçesinde **körün-mez** yir, **ayt-maz** er, **uç-ar** kuş, **tüş-er** yer, **yara-r** iş örneklerinde görüldüğü gibi **-Ar, -r, -(y)Ur, -r, -mAz** ve **-mAs** eklerinin bağlama bağı olarak sıfat-fiil eki görevinde (Hacıeminoğlu, 1997:171-172; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:206; Ölmez ve Kaçalın, 2011:90); **iç-er-de, bat-ar-ga, bar-ur** bolsam, **yürü-r-de, kil-ür-in** örneklerinde görüldüğü üzere **Ar, -Ur, -(y)Ur, -r, -mAz** sıfat fiil eklerinden birini alan sözcükler bazen isim görevinde (Hacıeminoğlu, 1997:171-172) kullanılmaktadır.

Harezmi Türkçesi metinlerinde aynı fiil için iki ekin de (hem **-Ar** hem de **-Ur** ekinin) kullanılabilirdiği görülmektedir: **tile-r-men / tile-y-ür-men, tile-r-sen/ tile-y-ür-sen, tile-r / tile-y-ür**. Bu ikinci şekil Eski Türkçeye has bir özelliktir, Kıpçak sahasında az görülmektedir, oysa Harezmi Türkçesinde belirgin bir kullanımı vardır. Geniş zaman çekiminde hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü şekiller bir arada kullanılmıştır: **bol-ar /bol-ur, bil-ür-ler/ bil-ir-ler, öl-er-men / öl-ür bol-** (Toprak, 2005:105-118; Hacıeminoğlu, 1997:148)

Bu verilerden hareketle Harezmi Türkçesinde ünlü ile biten fiillerin hem **-r** hem de **-Ur** geniş zaman ekini aldığı; ünsüz ile biten fiillerin ise **-Ar, -Ur** ve **-Ir** eklerini aldığı saptanmıştır.

Harezmi Türkçesinde **-r, -Ar, -Ur** ve **-Ir** eklerinin fiilden fiil yapan ek görevinde kullanıldığı idar<**ıd-ar-**, kiter<**kit-er-**, artur-<**art-ur-**, çökür-<**çök-ür-**, kir-<**ki-r-**, keçir-<**keç-ir-** vb. örneklerde (Hacıeminoğlu, 1997:137-139; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:190-191); **Ar** ve **+r** eklerinin isimden fiil yapan ek görevinde kullanıldığı **başar-<baş+ar-**, kadgur-<**kadgu+r-** vb. (Hacıeminoğlu, 1997:134-136; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:190). örneklerde görülmektedir.

Harezmi Türkçesinde nadiren de olsa **-A/-U turur** ekinin kişi zamirleri ile beraber şimdiki zamanı ifade edecek biçimde kullanıldığı (Argunşah ve Yüksekaya, 2013:198; Ölmez ve Kaçalın, 2011:94) **baru turur** men, **çika turur** men vb. örneklerde; **-p/-İp/-Up turur** ekinin seyrek görülmekle birlikte öğrenilen geçmiş zamanı karşıladığı (Argunşah ve Yüksekaya, 2013:200) **öltürüp turur** sen, **sözlep turur**, **yığıp turur** men vb. örneklerde ; **-GU turur** ekinin gelecek zaman eki olarak kullanıldığı (Argunşah ve Yüksekaya, 2013:200-201; Ölmez ve Kaçalın, 2011:95) **kılgum turur**, **öldürgüm turur** vb. örneklerde ; **-p/-İp/-Up turur** ekinin görülen geçmiş zaman eki olarak kullanıldığı (Ölmez ve Kaçalın, 2011:93) **kargap turur**, **yaratıp turur**, **olturup turur**, **alıp turur men** vb. örneklerde görülmektedir.

Bütün bu verilerden hareketle Harezmi Türkçesinde **-Ar, -Ur, -(y)Ur, -r** ve **-mAz** eklerinin hem geniş zaman eki hem de sıfat fiil eki olarak kullanıldığı; **-Ar, -Ur, -r** ve **-(y)Ur** eklerinin geniş zaman haricinde bazen şimdiki zaman bazen de gelecek zaman anlamında kullanıldığı; **-r, -Ar, -Ur** ve **-Ir** eklerinin fiilden fiil yapan ek görevinde kullanıldığı; **+Ar** ve **+r** eklerinin isimden fiil yapan ek görevinde kullanıldığı; **-A/-U turur** ekinin şimdiki zaman eki olarak kullanıldığı; **-p/-İp/-Up turur** ekinin az rastlanmakla beraber öğrenilen geçmiş zamanı ve görülen geçmiş zamanı karşıladığı ; **-GU turur** ekinin gelecek zaman eki olarak kullanıldığı saptanmıştır.

3.5. Kıpçak Türkçesinde Geniş Zaman:

Tarihi Türk lehçeleri arasında en ilgi çekici lehçe Kıpçak Türkçesidir. Bu dil, birbirinden uzak iki coğrafyada kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi bir taraftan 13-15. yüzyıllarda Altın Orda devletinin içerisinde bugünkü Rusya, Ukrayna ve Kafkaslarda yaşayan Kıpçakların dili olmuş, burada İtalyan ve Almanlar tarafından yazılan *Kodeks Kumanikus (Codex Cumanicus)* adlı özel eseri oluşturmuş, diğer taraftan yine bu coğrafyada uzun asırlar Ermeni harfleri ile gelişmiş bir yazı dili meydana getirmiş, bir diğer taraftan da Müslüman Memlük Kıpçaklarının edebi dili olarak 13. Yüzyılın

ortalarından 16. yüzyılın başlarına kadar Mısır ve Suriye’de konuşma dili yanında yazı dili olarak devam etmiştir (Argunşah ve Yüksekaya, 2013:271).

Kıpçak Türkçesi ile ilgili mevcut çalışmaların bazılarında **algışla-r men, ayt-ur men, kel-ür sen, koy-ar, inan-ır men** vb örneklerde görüldüğü gibi **-r, -Ar, -Ir** ve **-Ur** ekleri geniş zaman eki olarak kullanıldığı (Karamanlioğlu, 1994:125-127; Güner, 2013:213; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:339; Türk ve Boz, 2013:200); **ye-mes men, kel-mes-ler, tüş-mez, kel-mez siz, an-mas siz, bil-men, inan-man** örneklerinde gibi **mAz, -mAs** ve **-mAn** ekleri Kıpçak Türkçesinde geniş zamanın olumsuzunu karşıladığı (Karamanlioğlu, 1994:125-127; Güner, 2013:213; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:340; Türk ve Boz, 2013:200) görülmektedir.

Bir tablo halinde gösterecek olursak Kıpçak Türkçesinde geniş zaman çekimi aşağıdaki gibidir:

Ekler	-r/-mAz	-Ar/-mAz	-Ir/-mAs	-Ur/-mAs
1.Teklik şahıs	Dile- r men/Dile- mez men(Dile- men)	Eş- er men/Eş- mez men(Eş- men)	Inan- ır men/Inan- mas men(Inan- man)	Tur- ur men/Tur- mas men
2.Teklik şahıs	Dile- r sen/Dile- mez sen	Eş- er sen/Eş- mez sen	Inan- ır sen/Inan- mas sen	Tur- ur sen/Tur- mas sen
3.Teklik şahıs	Dile- r /Dile- mez	Eş- er /Eş- mez	Inan- ır /Inan- mas	Tur- ur /Tur- mas
1.Çokluk şahıs	Dile- r biz(miz)/Dile- mez biz(miz)	Eş- er biz(miz)/Eş- mez miz(biz)	Inan- ır biz/Inan- mas miz(biz)	Tur- ur biz(miz)/Tur- mas biz
2.Çokluk şahıs	Dile- r siz/Dile- mez siz	Eş- er siz/Eş- mez siz	Inan- ır siz/Inan- mas siz	Tur- ur siz/Tur- mas siz
3.Çokluk şahıs	Dile- r -ler/Dile- mez -ler	Eş- er -ler/Eş- mez -ler	Inan- ır -lar/Inan- mas -lar	Tur- ur -lar/Tur- mas -lar

Kıpçak Türkçesi ile ilgili mevcut çalışmaların bazılarında geniş zaman eklerinin zaman kayması ile şimdiki zamanı karşıladığı **ayt-ır men, çiz-ar, kaşın-ur, var-ur sen, ye-y-ür** vb gibi örneklerde (Karamanlioğlu, 1994:140; Güner, 2013:213; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:340; Türk ve Boz, 2013:200) görülmektedir.

Kıpçak Türkçesi ile ilgili mevcut çalışmaların bazılarında **-r, -Ar, -Ur, -mAz, ve mAs** eklerinin sıfat- fiil eki görevinde kullanıldığı **bil-ür** kişi, **at-ar** vakt, **yür-ür** tegirmen, **dişle-r** at, **oltur-ur** yer, **yar-ar** igit, **kör-mez** köz, **tut-maz** el vb. örneklerde (Karamanlioğlu, 1994:150; Güner, 2013:322; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:345; Türk ve Boz, 2013:203); **r, -Ar, -Ir** ve **-Ur** eklerinin fiilden fiil yapan ek görevinde kullanıldığı aktar-**akıt-ar**, **bas-ur**, **öt-ür**, **sekir**, **eg-ir** vb. örneklerde (Karamanlioğlu, 1994:161; Güner, 2013:166; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:331; Türk ve Boz, 2013:206-207); **+Ar** ekinin isimden fiil yapan ek görevinde kullanıldığı

kök+er-, **yaş+ar-**, **az+ar-**, **boz+ar-** vb örneklerde (Karamanlıoğlu, 1994:170; Güner, 2013:157-158; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:329; Türk ve Boz, 2013:206-206) görülmektedir.

Kıpçak Türkçesinde görülmüştür Kıpçak Türkçesinde **-p/-Ip/-Up turur/-ptur** kalıbının öğrenilen geçmiş zamanı ifade etmek için kullanıldığı (Türk ve Boz, 2013:199; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:338) **kılıp turur** men, **bolup turur**, **tolup turlar** biz vb. örneklerde; **-A/-y turur/-A/-y dir** kalıbının şimdiki zaman eki olarak kullanıldığı (Türk ve Boz, 2013:200; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:340) **bişe turur**, **söyley dir** sen, **kele dirler** vb. örneklerde; **-AyUr**, **-IyUr**, **-yUr**, **-Ayor**, **-Ayorur** eklerinin seyrek de olsa şimdiki zaman eki olarak kullanıldığı (Türk ve Boz, 2013:200; Argunşah ve Yüksekaya, 2013:340) **kele yorır**, **kele yurlar**, **biri birine ohşayur** vb. örneklerde görülmektedir.

Bütün bu verilerden hareketle Kıpçak Türkçesinde **-r**, **-Ar**, **-Ir** ve **-Ur** eklerinin geniş zaman ekleri olarak kullanıldığı, **-mAz**, **-mAs** ve **-mAn** eklerinin olumsuz geniş zaman ekleri olarak kullanıldığı, **-r**, **-Ar**, **-Ur** eklerinin fiilden fiil yapan ek olarak kullanıldığı, **+Ar** ekinin isimden fiil yapan ek olarak kullanıldığı, **-Ar** ve **-Ur** eklerinin zaman kaymasına uğrayarak şimdiki zaman anlamında kullanıldığı, **-p/-Ip/-Up turur/-ptur** kalıbının öğrenilen geçmiş zamanı karşıladığı, **A/ -y turur/ -A/-y dir** kalıbının şimdiki zaman eki olarak kullanıldığı, **AyUr**, **-IyUr**, **-yUr**, **-Ayor**, **-Ayorur** eklerinin seyrek de olsa şimdiki zamanı eki olarak kullanıldığı görülmektedir.

3.6. Çağatay Türkçesinde Geniş Zaman:

Çağatay Türkçesi, 15. yüzyılın başlarından 20. Yüzyılın başlarına kadar yaklaşık olarak Osmanlı Devleti dışında kalan Asya'daki Doğu Türklüğünün yazı ve konuşma dilidir. Eski Türkçeden sonra oluşan Karahanlı Türkçesi bütün Türklerin ortak yazı dili idi. Karahanlı Devleti'nin dağılmasından sonra bir taraftan Harezmi Türkçesi diğer taraftan Kıpçak Türkçesi ortaya çıkmıştı. Bunlar birer geçiş dönemi dili idi. 14. Yüzyılın sonlarında Asya'da Timur'un Türk birliğini sağlamasıyla oluşan ortamda bu diller yerini tekrar ortak bir dile yani Çağatay Türkçesine bırakmışlardır. Timur döneminden itibaren gelişen kültür ve sanat merkezlerinde meydana gelen Çağatay Türkçesi dağılan Türk lehçelerini yeniden birleştirmiş ve 20. yüzyılın başlarında modern yazı dillerinin ortaya çıkmasına kadar devam etmiştir. Çağatay Türkçesi, 15. Yüzyıldan itibaren Timurlular Devleti, Şibaniler (Özbek) Devleti, Babür Hint İmparatorluğu ile Hive, Hokand Hanlıklarında resmi devlet dili olarak kullanılmıştır (Argunşah, 2013:15).

Türkçenin diğer dönemlerinde olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de geniş zamanın kullanıldığı görülmektedir.

Çağatay Türkçesinde **-r**, **-Ar** ve **-Ur** eklerinin geniş zaman kipi olarak kullanıldığı **al-ur men**, **kel-ür men**, **kork-ar-am**, **öl-er sen**, **de-r siz** vb örneklerde görülmektedir (Eckman, 2012:130-131; Türk ve Boz, 2013:159; Argunşah, 2013:162).

Çağatay Türkçesinde **-r**, **-Ar** ve **-Ur** eklerinin geniş zamanı karşılamasının yanında şimdiki zamanı karşıladığı avga **çık-ar-men**, sizler bu yosunluk **sözle-r siz** vb. örneklerde (Eckman, 2012:131; Türk ve Boz, 2013:159; Argunşah, 2013:163); **-r**, **-Ar** ve **-Ur** eklerinin gelecek zaman ve görülen geçmiş zaman (tarihi geniş zaman) anlamlarında kullanıldığı **sor-ar** bir hikayetçi mükerrer, erikmey ol takı **ayt-ur** seraser “ Tekrar tekrar hikâyenin ayrıntılarını sordu, üşenmeden bir anlattı ” örneğinde görülen geçmiş zaman anlamında; barmak kerek; sizni padişah **köter-ür-ler** “ Gitmeliyiz; sizi padişah yapacak ” örneğinde gelecek zaman anlamında kullanıldığı (Eckman, 2012:131) görülmektedir.

Çağatay Türkçesinde geniş zamanın olumsuzu için **-mAs** ekinin kullanıldığı, 1.teklik şahısta **/s/** sesinin düşüp zamirin eklediği örneklerin bulunduğu, nadiren ekin -

mAz biçimine de rastlandığı, 1. Teklik şahıs çekiminde Oğuz Türkçesi etkisi olarak geniş zamanın olumsuzunun **-mAn** biçiminde de geldiği, Oğuz Türkçesi etkisiyle zamirin eklediği **-mez-em** biçiminin de geldiği **anla-man** “anlamam”, **bar-man** “varmam”, **bil-men** “bilmem”; **bil-mez-em** “bilmem”; **bar-mas sen** vb. (Eckman, 2012:130-13; Türk ve Boz, 2013:159; Argunşah, 2013:162-163) görülmektedir.

Bir tablo halinde gösterecek olursak Çağatay Türkçesinde geniş zaman çekimi aşağıdaki gibidir:

Ekler	-r/-mAs	-Ar/-mAz	-Ur/-mAs
1. Teklik şahıs	Yürü-r- men/Yürü-mes-men(Yürü-men)	Kork-ar-men/Kork-maz-men(Kork-man)	Yat-ur-men/Yat-mas-men
2. Teklik şahıs	Yürü-r-sen/Yürü-mes -sen	Kork-ar-sen/Kork-maz-sen	Yat-ur-sen/Yat-mas-sen
3. Teklik şahıs	Yürü-r/yürü-mes	Kork-ar/Kork-maz	Yat-ur/Yat-mas
1. Çokluk şahıs	Yürü-r-miz/yürü-mes biz	Kork-ar-miz/Kork-maz-biz	Yat-ur-miz/Yat-mas-miz
2. Çokluk şahıs	Yürü-r-siz/yürü-mes-siz(Yürü-mes-siniz)	Kork-ar-siz/Kork-maz-siniz	Yat-ur-siz/Yat-mas-siz
3. Çokluk şahıs	Yürü-r-ler/Yürü-mes-ler	Kork-ar-lar/Kork-maz-lar	Yat-ur-lar/Yat-mas-lar

Çağatay Türkçesinde **-r**, **-Ar** ve **-Ur** eklerinin geniş zamanın haricinde fiilden fiil yapan ek fonksiyonunda da kullanıldığı **çık-ar-**, **kayt-ar-**, **kit-er-**, **aş-ur-iç-ür-** vb. (Eckman, 2012:58-59; Türk ve Boz, 2013:165; Argunşah, 2013:180) örneklerde; **+r** ve **+Ar** eklerinin isimden fiilden yapan ek görevinde kullanıldığı **ong+ar-**, **eski+r-**, **belgü+r-**, **yaş+ar-**, **kaygu+r-** vb. (Eckman, 2012:58; Türk ve Boz, 2013:165; Argunşah, 2013:185) örneklerde görülmektedir.

Eckmann; Çağatay Türkçesinde geniş zaman eklerinin kullanımına dair şu bilgileri vermiştir:

I. Ünsüzle biten fiil kök ve gövdesine **-r** geniş zaman ekinin geldiği **başla-r**, **oku-r** vb örneklerinde görülmekle birlikte ünlü ile biten fiillerde bazen **-(y)Ur** ekinin kullanıldığı **kapsa-y-ur**, **sözle-y-ür** vb örneklerinde görülmektedir.

II. Tek heceli fiil kök ve gövdelerine genellikle **-Ar** ekinin geldiği **aç-ar**, **ak-ar**, **çek-er**, **it-er** vb birçok örnekte rastlanmakla birlikte nadiren de olsa bazı fiillerin **-Ur** ekini aldığı **al-ur**, **ayt-ur**, **bil-ür**, **kel-ür** vb sınırlı sayıda örnekte görülmüştür.

III. Birden fazla heceli fiil kök ve gövdelerine **-Ur** ekinin geldiği **atlan-ur**, **öltür-ür** vb misallerde görülmüştür (Eckmann, 2012:111-112).

Çağatay Türkçesinde **-p turur/-pDür/-GAndür/-GAn turur** eklerinin yaygın olan öğrenilen geçmiş zaman eki olduğu (Türk ve Boz, 2013:158; Argunşah, 2013:161) aşurup **durur**, kılıptur, bargandur, digendür vb. örneklerde; **-A durur/-Adür/-ydür/-A dur** kalıplarının şimdiki zaman eki görevinde olduğu (Türk ve Boz,

2013:158; Argunşah, 2013:163-164) köredür min, kiye durur, öltüredür sin, otlaydur, kıla dur vb. örneklerde ; **-GU+iyelik ekleri+turur/-GU+iyelik ekleri+Dur** kalıplarının gelecek zamanı karşıladığı (Türk ve Boz, 2013:159; Argunşah,2013:166-167) kılma**gumdur**, tapma**gumızdur**, turma**gumdur** vb. örneklerde; **-A yorur, -U/-yU yorur** kalıplarının şimdiki zaman ifadesi verdiği (Argunşah, 2013:165) kama **yorur**, kılı **yorur** vb. örneklerde görülmüştür.

Bu verilerden hareketle Çağatay Türkçesinde **-r, -Ar** ve **-Ur** eklerinin geniş zaman kipi olarak kullanıldığı; geniş zaman eklerinin anlam kayması yoluyla şimdiki, gelecek ve görülen geçmiş zaman anlamlarında kullanıldığı; **mAs, -mAz** ve 1. teklik şahıs çekiminde bazen **-mAn** ekinin geniş zamanın olumsuzunu karşıladığı; **r, -Ar** ve **-Ur** eklerinin geniş zamanın haricinde fiilden fiil yapan ek fonksiyonunda da kullanıldığı; **+r** ve **+ Ar** eklerinin isimden fiil yapan ek görevinde kullanıldığı; **-p turur/-p Dür/-GAndUr/-GAn turur** eklerinin yaygın olan öğrenilen geçmiş zaman eki olduğu; **-A durur/-AdUr/-ydUr/-A dur** kalıplarının şimdiki zaman eki görevinde olduğu; **GU+iyelik ekleri+turur/-GU+iyelik ekleri+Dur** kalıplarının gelecek zamanı karşıladığı; **-A yorur, -U/-yU yorur** kalıplarının şimdiki zaman görevinde kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çağatay Türkçesi döneminde **-mAz** ekinin nadiren kullanıldığı, bu ekin sonundaki /z/ sesinin düşüp zamirin eklediği saptanmıştır.

3.7. Eski Anadolu Türkçesinde Geniş Zaman:

Eski Anadolu Türkçesinin başlangıç ve bitiş tarihlerini kesin olarak söylemek mümkün olmamakla beraber genellikle Eski Anadolu Türkçesi Anadolu Selçuklu Devletinin kuruluşundan sonra 13. Yüzyılın başlarından 15. Yüzyılın sonlarına kadar devam eden Oğuzca temelinde Anadolu ve Rumeli’de gelişen Türkçe olarak değerlendirilir. Bu yüzyıllar arasında Anadolu ve Rumeli coğrafyasında Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti varlık göstermiştir. Bu devre için “ Eski Osmanlıca, Eski Türkiye Türkçesi, Eski Oğuz Türkçesi “ gibi ifadeler kullanılmışsa da bugün Türkiye Türkçesinde *Eski Anadolu Türkçesi* tabiri yerleşmiştir (Erdem-Yavuz-Gürlek-Dost, 2013:9).

Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili mevcut çalışmaların bazılarında geniş zaman için **-r, -Ar, -Ur** eklerinin kullanıldığı, bu dönem metinlerinde dar- yuvarlak ünlülerin tercih edildiği, ünsüzle biten fiillere çoğunlukla **-Ur** ekinin geldiği, bazen **-Ar** ekinin geldiği, ünlü ile biten fiillere bazen **-r** ekinin geldiği ve ünlü ile biten fiillere geniş zaman çekiminde zamir kökenli şahıs eklerinin kullanıldığı nice müddetdür kapuında **dur-ur-am. Çek-er-em** bu yolda ben kahr u zalam, ma’niden ma’ni **bit-er** ma’ni **gel-ür**/ma’niyi ma’ni bilür ma’ni **ol-ur**, öldüğünden sonra kim defni, Allah evi ziyaretür ben anda varmak **iste-r-in**, sini her lahza **dile-r-vem** vb. (Ergin, 2000:291-294; Özkan, 2013:137; Şahin, 2003:60; Timurtaş, 1994:122-125; Ergin, 2000:292-293; Türk ve Boz, 2013: 78; Gülsevin ve Boz, 2013:71-72; Türk-Doğan-Şerifoğlu, 2014:38; Gülsevin, 2011:92-96) örneklerde görülmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde geniş zamanın 1.teklik şahıs çekiminde 1.teklik şahıs eklerinin çeşitlilik gösterdiği **gel-ür-men/ven/venin/vem/in/em, başar-ur-men/van/vanın/vam/ın/-am** (Ercilasun, 2011:456; Özkan, 2013:135; Gülsevin, 2011:92; Gülsevin ve Boz, 2013:69; Türk ve Boz, 2013:78; Türk-Doğan-Şerifoğlu, 2014:39; Timurtaş,1994:122-123) örneklerinde görülmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili mevcut çalışmaların bazılarında **bilmez-em** ben nice tedbir ideyim, bir dahı düşmandan korkup **kaçmaz-uz, dile-mez-ven, kes-mez-ven, iç-mez-em, bil-mez-em, bil-mez, bul-maz** örneklerinde görüldüğü gibi geniş zamanın olumsuzu için **-mAz** eki (Özkan, 2013:137; Şahin, 2003: 60; Timurtaş, 1994: 125; Ergin, 2000: 292-293; Türk ve Boz, 2013:78; Gülsevin ve Boz, 2013:71-72; Türk-Doğan-Şerifoğlu, 2014:38; Gülsevin, 2011:92-96) kullanılmaktadır.

Bir tablo halinde gösterecek olursak Eski Anadolu Türkçesinde geniş zaman çekimi aşağıdaki gibidir:

Ekler	-r/-mAz	-Ar/-mAz	-Ur/-mAz	-A/-mAz
1. Teklik şahıs	Oku-r-am/ Oku-maz-am	Sor-ar-van/Sor-maz-van	Gör-ür-em/Gör-mez-em(ven)	Al-a-m/Al-maz-am
2. Teklik şahıs	Oku-r-sın/ Oku-maz-sın	Sor-ar-sın/Sor-maz-sın	Gör-ür-sın/ Gör-mez-sın/	Al-a-sın/Al-maz-sın
3. Teklik şahıs	Oku-r/ Oku-maz	Sor-ar/Sor-maz	Gör-ür/ Gör-mez	Al-a/Al-a-maz
1. Çokluk şahıs	Oku-r-uz/ Oku-maz-uz	/Sor-ar-uz/Sor-maz-uz	gör-ür-üz/ gör-mez-üz	Al-a-vuz/Al-maz-vuz
2. Çokluk şahıs	Oku-r-sız/ Oku-maz-sız	Sor-ar-sız/Sor-maz-sız	Gör-ür-sız/Gör-mez sız	Al-a-sız/Al-maz-sız
3. Çokluk şahıs	Oku-r-lar/ Oku-maz-lar	Sor-ar-lar/Sor-maz-lar	Gör-ür-ler/ Gör-mez-ler	Al-a-lar/Al-maz-lar

Eski Anadolu Türkçesinde **-A** istek kip ekinin zaman kaymasına uğrayarak geniş zaman, gelecek zaman, şimdiki zaman ve istek kipini karşıladığı öldüğünden sonra kim defn **id-e-ler**(ederler) /Alalar malı resule **gid-e-ler**(giderler). Eger dilersenüz yıldız denize indüğün **anla-y-a-sız**(anlarlar). Naçar iderem sabr firakına habibün/bir çare **bul-a-m**(bulurum) diyü anun çarelerinden. Çü şirane nazar **kıl-a**(kılar) gözünün. Kardaş bu sözün girçegin nice **bil-e-vüz**(bileceğiz). Ya kulların günahı senün avfundan çok mı oldu kim **di-y-e-sin**(diyorsun) ben anı yarlıgamazam vb. (Ercilasun, 2011:456; Şahin, 2003:60-61; Özkan, 2013:140; Timurtaş, 1994:127; Türk ve Boz, 2013:78; Türk-Doğan-Şerifoğlu, 2014:38) örneklerde görülmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde **yara-maz** söz, **düken-mez** genç, **yürü-r** hayvan, **bil-ür** kişi, **es-er** yıl, **ak-ar** su örneklerinde görüldüğü gibi **-r-Ar** , **-Ur** ve **-mAz** eklerinin (Şahin, 2003:60-61; Özkan,2013:150; Timurtaş, 1994:136; Gülsevin ve Boz, 2013:97; Türk-Doğan-Şerifoğlu, 2014:40; Türk ve Boz, 2013:97). sıfat-fiil eki göreviyle de kullanıldığı görülmüştür.

Eski Anadolu Türkçesinde şimdiki zaman için özel bir ek yoktur. Şimdiki zaman genellikle **-r**, **-Ar**, **-Ur** geniş zaman ekleri bazen de **-A** istek eki niye **güliš-ür-siz?** “Niye güleşüyorsunuz?” Eyitdi iy kişiler ne **dile-r-siz?** “Ey kişiler ne diliyorsunuz?” Bayındır Han aydur mere niye **agla-r-sız?** “Niye Ağlıyorsunuz?” (Özkan, 2013:138; Gülsevin, 2011:96-97; Türk ve Boz, 2013:79-80; Gülsevin ve Boz, 2013:72-74; Türk-Doğan-Şerifoğlu, 2014:38-39; Timurtaş, 1994:126) kullanılmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerinde 15. yüzyıldan itibaren **Görü turur** (görüyor) her ne kılavuz günah/ Ger kılavuz ol günaha bir gez ah. Biz çobanız ve **göre yoruruz** (görüyor) kim yurt koyuncukları hasarat **ide yorur** (ediyor) örneklerinde

görüldüğü üzere **-(y) A yor(ur)** ve **-(y) U turur** eklerinin şimdiki zaman çekiminde kullanıldığı ve sonra bu eklerin kullanım alanı genişleyerek Anadolu'daki Türkçenin işlek şimdiki zaman eki haline geldiği görülmektedir (Türk ve Boz, 2013:79-80).

Eski Anadolu Türkçesinde **-(y)Up dUr(U)r/-(y)Up** dur ekinin öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanıldığı **getürüp durursun**, **yalvarup durur** vb. örneklerde; **-(y)Up dur(ur)** ekinin görülen geçmiş zaman işlevinde kullanıldığı **doğup dururlar** vb. örneklerde (Türk ve Boz, 2013:76-79; Türk-Doğan-Şerifoğlu, 2014:38; Timurtaş, 1994:120-122) görülmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde **boz+ar-**, **ev+er-**, **yaş+ar-**, **gög+er-** vb örneklerde **+Ar-** eki isimden fiil yapan ek (Özkan, 2013:132-133; Gülsevin, 2011:120; Gülsevin ve Boz, 2013:105; Türk ve Boz, 2013:100; Türk-Doğan-Şerifoğlu, 2014:34; Timurtaş, 1994:112-113); **+r** eki Eski Anadolu Türkçesinde seyrek de olsa **delü+r-**, **belü+r-** (<belgü+r-), **çağı+r-** örneklerinde görüldüğü gibi isimden fiil yapan ek (Özkan, 2013:133; Timurtaş, 1994:114); **uy-ar -**, **çık-ar**, **geç-ür-**, **gid-er-**, **biş-ür-** vb örneklerde **-Ar** ve **-Ur** ekleri fiilden fiil yapan ek (Özkan, 2013:134; Gülsevin, 2011:139; Gülsevin ve Boz, 2013:62; Türk ve Boz, 2013:101; Türk-Doğan-Şerifoğlu, 2014:34; Timurtaş, 1994:116) olarak kullanılmaktadır.

Bu verilerden hareketle Eski Anadolu Türkçesinde **-r**, **-Ar**, **-Ur** ve **-mAz**'ın geniş zaman ve sıfat fiil eki olarak kullanıldığı, **-A** istek kip ekinin bazen geniş zamanı karşıladığı, **-(y) A yor(ur)** ve **-(y) U turur** eklerinin 15. yüzyıldan şimdiki zaman çekiminde kullanıldığı, **-(y)Up dUr(U)r/-(y)Up** dur ekinin öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanıldığı, **-(y)Up dur(ur)** ekinin görülen geçmiş zaman işlevinde kullanıldığı, **+Ar-** ekinin isimden fiil yapan ek görevinde kullanıldığı, **+r** ekinin isimden fiil yapan ek görevinde kullanıldığı, **-Ar** ve **-Ur** eklerinin fiilden fiil yapan ek görevinde kullanıldığı, Eski Anadolu Türkçesinde geniş zamanın 1.teklik şahıs çekiminde 1.teklik şahıs eklerinin çeşitlilik gösterdiği görülmüştür.

3.8. Osmanlı Türkçesinde Geniş Zaman:

Osmanlı Türkçesi Oğuz(Batı) Türkçesinin ikinci dönemi olup 15.yüzyılın sonlarından 20. Yüzyılın başlarına kadar devam eden yazı dilidir. Başka bir ifadeyle Osmanlı Türkçesi Türkçenin, Eski Anadolu Türkçesi döneminden 20.yüzyıla kadar devam eden evresidir.1928'de Arap alfabesinin yürürlükten kaldırılıp Latin alfabesine geçilmesi ile Osmanlı Türkçesi sona ermiştir. Türk grameri bakımından Osmanlı Türkçesinde aşağı yukarı bir değişiklik olmamış, Eski Anadolu Türkçesinden günümüze kadar Türkçenin başlıca şekilleri hemen hemen aynı kalmıştır. Gramer özellikleri bakımından Osmanlı Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında belirli bir ayrılık yoktur.

Osmanlı Türkçesinde **yaz-ar**, **bil-ür-üz**, **ağla-r-sın** vb. örneklerde olduğu gibi **-r**, **-Ar** , **-Ur** ve **-Ir** ekleri geniş zaman eki olarak kullanılmıştır (Timurtaş, 1991:318; Ergin, 2000:292; Emre, 2004:188).

Osmanlı Türkçesinde geniş zamanın olumsuzu için **-mAz** ekinin kullanıldığı, geniş zamanın olumsuz 1.teklik şahıs çekiminde **-mAz** ekindeki **z**'nin eridiği **yaz-ma-m**, **yaz-maz-sın**, **git-me-m**, **git-mez-sin** vb örneklerde (Timurtaş, 1991:318; Ergin, 2000:294; Emre, 2004:188) görülmektedir.

Bu verilerden hareketle Osmanlı Türkçesinde **r**, **-Ar** ve **-Ur** eklerinin olumlu geniş zamanı karşıladığı, **-mAz** ekinin olumsuz geniş zamanı karşıladığı, olumsuz geniş zaman 1.teklik şahıs çekiminde **z**'nin eridiği saptanmıştır.

Bir tablo halinde gösterecek olursak Osmanlı Türkçesinde geniş zaman çekimi aşağıdaki gibidir:

Ekler	-r/-mAz	-Ar/-mAz	-Ur/-mAz	-Ir/-mAz
1.Teklik şahıs	Ağla-r-um/ Ağla-ma-m	Gid-er-im/Git-me-m	Bil-ür-üm/Bil-me-m	Al-ır-ım/Al-ma-m
2.Teklik şahıs	Ağla-r-sın/ Ağla-maz-sın	Gid-er-sin/Git-mez-sin	Bil-ür-sin/ Bil-mez-sin/	Al-ır-sın/Al-maz-sın
3.Teklik şahıs	Ağla-r/Ağla-maz	Gid-er/Git-mez	Bil-ür/ Bil-mez	Al-ır/Al-maz
1.Çokluk şahıs	Ağla-r-uz/ Ağla-maz-uz	Gid-er-iz/Git-me-yiz	Bil-ür-üz/ Bil-mez-üz	Al-ır-ız/Al-ma-yız
2.Çokluk şahıs	Ağla-r-siz/ Ağla-maz-siz	Gid-er-siniz/Git-mez-siniz	Bilr-ür-siz/Bil-mez siz	Al-ır-siz/Al-maz-siz
3.Çokluk şahıs	Ağla-r-lar/ Ağla-maz-lar	Gid-er-ler/Git-mez-ler	Bil-ür-ler/ Bil-mez-ler	Al-ır-lar/Al-maz-lar

3.9. Geniş Zaman Kipinin Türkiye Türkçesindeki İşlevleri ve Zaman Kaymaları

Türkiye Türkçesi Oğuz(Batı) Türkçesinin üçüncü devresidir. Bugün de devam etmekte olan bu devre 1908 meşrutiyetinden sonra başlar. Bu yeni devrenin 1908 meşrutiyetinden sonra başlayan ve Cumhuriyete kadar devam eden İlk safhası Türkiye Türkçesinin başlangıç devri mahiyetindedir. Bu kısa devirde çok süratli bir şekilde ortaya çıkan yeni yazı dilinin yanında Osmanlı Türkçesi henüz tamamıyla sahneden çekilmemiştir. Fakat Osmanlı Türkçesi son günlerini yaşamakta ve umumî dil olmaktan çıkarak belirli kalemler tarafından kullanılmaya çalışılan hususî bir dil durumuna düşmüş bulunmaktadır. Bu devir, Osmanlı Türkçesinin son örnekleri ile Türkiye Türkçesinin ilk örneklerinin yan yana bulunduğu devirdir. Osmanlı Türkçesinin bu son örneklerine yeni dil gittikçe fazla sokulduğu gibi, yeni dilin ilk örneklerinde de bazı Osmanlı Türkçesi unsurları, eskimiş bazı kelimeler, bazı terkipler görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi değişiklik bir neslin hayatı içinde ortaya çıktığı için Osmanlı Türkçesinden yeni dilin ilk örneklerine bu şekilde ufak tefek taşmalar olmuştur. Fakat yeni dil bu küçük taşmalardan bu ilk devre içinde kendisini süratle kurtarmış, sade Türkçenin sayısız örneklerini vererek Osmanlı Türkçesini kısa zamanda gerilerde bırakmıştır, öyle ki Cumhuriyet devri başlarken Osmanlı Türkçesi artık çoktan ölü bir dil hâline gelmiş ve yazı dilinin bütün ufukları Türkiye Türkçesine açılmış bulunuyordu (Ergin, 2000:23-26).

Türkiye Türkçesinde fiilin yapıldığı zamanı ifade etmek için çeşitli kipler kullanılmaktadır. Bu kiplerden biri de geniş zamandır. Geniş zaman, işin başla(ma)yıp devam edip et(me)diğini ve devam edip etmeyeceğini gösterir. Geniş zaman, geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanı içine alan bir zamandır. Bu zamanda hiçbir sınırlama ve kesinlik yoktur. Bir fiilin ya da durumun geçmişte, şu anda ve gelecekte gerçekleştiğini belirten zamandır. Geniş zaman yapısı, fiil veya durumun ne zaman başladığını ya da ne zaman biteceğini bildirmez, sadece ne zaman gerçekleşiyor/gerçekleşmiyor olduğuna dair bilgi verir.

Türkiye Türkçesinde kullanılan geniş zaman kipinin olumlusu **-r**, **-Ar**, **-Ur** ve **-Ir**; geniş zaman kipinin olumsuzu, birinci teklik ve çokluk şahıslarında **-mA**; ikinci, üçüncü teklik ve çokluk şahıslarında ise olumsuz geniş zaman eki **-mAz** eki ile kurulur (Korkmaz, 2014: 570; Ergin, 2000:291; Bilgegil, 2009:260; Gencan, 2007:330-331; Karaağaç, 2013:429; Hengirmen, 2007:220; Bilgin, 2013:375).

Bir tablo halinde gösterecek olursak Türkiye Türkçesinde geniş zaman çekimi aşağıdaki gibidir:

Ekler	-r/-mAz	-Ar/-mAz	-(U)r/-mAz	-(I)r/-mAz
1. Teklik şahıs	Bağla- r -ım/ Bağla- ma -m	Sil- er -im/Sil- me -m	Süpür- ür -üm/süpür- me -m	Sevin- ir -im/Sevin- me -m
2. Teklik şahıs	Bağla- r -sın/ Bağla- maz -sın	Sil- er -sin/Sil- mez -sin	Süpür- ür -sün/ Süpür- mez -sin/	Sevin- ir -sin/Sevin- mez -sin
3. Teklik şahıs	Bağla- r / Bağla- maz	Sil- er /Sil- mez	Süpür- ür / Süpür- mez	Sevin- ir /Sevin- mez
1. Çokluk şahıs	Bağla- r -ız/ Bağla- ma -yız	Sil- er -iz/Sil- me -yiz	Süpür- ür -üz/ Süpür- me -yiz	Sevin- ir -iz/Sevin- me -yiz
2. Çokluk şahıs	Bağla- r -sınız/ Bağla- maz -sınız	Sil- er -siniz/Sil- mez -siniz	Süpür- ür -sünüz/Süpür- mez -sünüz	Sevin- ir -siniz/Sevin- mez -siniz
3. Çokluk şahıs	Bağla- r -lar/ Bağla- maz -lar	Sil- er -ler/Sil- mez -ler	Süpür- ür -ler/ Süpür- mez -ler	Sevin- mez -ler

Türkiye Türkçesinde geniş zamanın değişik türleri bulunmaktadır. Öncelikle geniş zamanın değişik türleri hakkında bilgi verilecektir. Geniş zamanın ifade ettiği zaman bölümleri Türkiye Türkçesi ile ilgili mevcut çalışmaların bazılarında şöyle tasnif edilmiştir:

3.9.1. Her Zamanı Kapsayan Geniş Zaman: Geniş zamanın bu kullanımında, iş oluş ve hareketin geçmişte olması, halen devam etmesi ve gelecekte de devam edeceği bildirilir. Bu tür kullanımlarda “ hala, beri, senelerdir, o gün bu gün, her zaman...” gibi zarf ve edatlara çokça rastlanır. Genellikle her zaman doğru ve kesin olan gerçekleri anlatmak için kullanılır (Ergin, 2000:291; Bilgegil, 2009:260-261; Korkmaz, 2014:56; Banguoğlu, 2011:462-463; Karaağaç, 2013:429-430; Hengirmen, 2007:220; Yaman, 1999:116). Her akşam güneş batar, her sabah güneş doğar, Kızılırmak; Karadeniz’e dökülür vb.

3.9.2. Öğrenilen (Duyulan) Geçmiş Zamanı Bildiren Geniş Zaman: Yavuz Sultan Selim 1515’te Turnadağ Savaşı ile Dulkadiroğulları Beyliği’ne **son verir**. Atatürk, 1923’te Türkiye Cumhuriyeti’ni **ilan eder**. Halit Ziya; İstanbul’da **doğar**, İzmir’e **gider**. Derken çocuklar hastalanır, geri dönerler örneklerinde görüldüğü üzere geniş zaman eklerinin duyulan geçmiş

zamanı karşıladığı görülür (Bilgegil, 2009:260; Korkmaz, 2014:56; Yaman, 1999:116; Banguoğlu, 2011:462-463).

Ergin; Bilgegil, Korkmaz, Banguoğlu ve Yaman'dan farklı olarak geniş zaman ekinin geçmişte olmuş bitmiş bir eylemi karşılayamayacağını, tek başına geçmiş zamanı ifade edemeyeceğini söyleyerek geniş zaman eklerinin ortaya çıkmakta devam eden, ortaya çıkan ve ortaya çıkacak olan hareketler için kullanılan ek olduğunu belirtmiştir (Ergin, 2000:292).

- 3.9.3. **Yalnızca Şimdiki Zamanı İfade Eden Geçmiş Zaman:** Ağam, dışarıda ihtiyar adam seni **çağırır**, şu an kardeşim yanıma **gelir**. Ne oldu abi, niye **ağlarsın**? Diye sordum. Şimdi senin aşkın **büyür** vb. örneklerinde görüldüğü gibi geniş zaman eki şimdiki zamanı karşılamaktadır (Korkmaz, 2014:569-576; Banguoğlu, 2011:462-463; Yaman, 1999:116).
- 3.9.4. **Geçmiş Zaman ve Şimdiki Zamanı İfade Eden Geçmiş Zaman:** Akşamları kitap **okurum**, geceleri erken **uyurum** örneklerinde görüldüğü üzere geniş zaman geçmiş zaman ve şimdiki zaman karşılamaktadır (Yaman, 1999:116).
- 3.9.5. **Gelecek Zamanı İfade Eden Geniş Zaman:** Geniş zamanın bu kullanımında, geniş zaman eklerinin gelecek zamanı karşılayacak şekilde kullanıldığı Lavanta kokularına **boğar**, her bahar güneşe **çıkırır**, tasalanma. İki ay sonra yedi yıl **tamamlanır** da ondan. Kızarması yakındır, bir aya kalmaz **yeriz**. Bu kitabı bitirince, ona **başlarım**. Dayımlara yarın sabah **gidersin** vb. örneklerde tespit edilmiştir.
- 3.9.6. görülmektedir (Bilgegil, 2009:260-261; Korkmaz, 2014:569-576; Banguoğlu, 2011:462-463 ; Gencan, 2007:329; Bilgin, 2013:376; Yaman, 1999:116). **Şimdiki ve Gelecek Zamanı İfade Eden Geniş Zaman:** Geniş zamanın bu kullanımında iş, oluş veya hareketin şimdi başladığı ve gelecekte de devam edeceği anlaşılır (Yaman, 1999:117). Bu bayramda kimsesiz çocuklara bir şey yapamazsam gözüm açıkta **giderim**. örneğinde görüldüğü gibi.
- 3.9.7. **Emir Kipini İfade Eden Geniş Zaman:** Geniş zaman eklerinin bazen emir kipini karşılayacak şekilde kullanıldığı görülür (Korkmaz, 2014:569-576; Gencan, 2007:329-330; Bilgin, 2013:376). Önce şartları yerine **getirir**, sonra da istediğini **alırsın** vb. örneklerde görüldüğü gibi.

Geniş zaman eklerinin gelmiş olduğu cümlelere çeşitli anlamlar kattığı görülmüştür. Geniş zaman kipi ile çekimlenmiş bazı fiillerde zaman anlamı dışında yeterlilik (Yaman, 1999:124-125); (Fenerbahçe istediği oyuncuyu **alır**, **başarır** **başarır** azimli çocuk); kesinlik ve bitmişlik (Yaman, 1999:125); (Ethem Efendi bunu **bilmez mi**? Bilmez **olur mu**? Yaz ve kış, saat kaç gösterirse gösterebilirsin, güneş battıktan sonra çocuklar eve girer, kadınlar kafes arkalarında kocalarını **bekler**); süreklilik ve genellik (Yaman, 1999:124; Gencan, 2007:328) (Her doğan ölür. Yaş kesen baş keser) ; şaşkınlık (Yaman, 1999:125) (Belki de Hünkârımızı büyüler bu adam. Pervasızlığı başka neye **yorulur**? Onlar neler neler konuşmazlar! Asya'nın, Afrika'nın, hatta Avrupa'nın problemlerini mi **çözmezler**?) ; ihtimal ve vaat (Yaman, 1999:125) ;(Yarın size **gelirim**. Sınavdan elli **alırım**. Korkuyorum sıram **geçer**, biletim **yanar** diye) ; tahmin (Yaman, 1999:125) ; (Sen şunu bunu bırak da haber ver, cebinde kaç para var? Bozuk paralar... Elli altmış kuruşa **çıkır çıkırmaz**...) ; tedbir (Yaman, 1999:127); (Ne **olur** ne **olmaz** ağam) ; olumsuzluk (Yaman, 1999:127);(Ben de akıl ne gezer) ; çaresizlik (Yaman, 1999:127); (Bu çocuğu ziyan edeceksin Müzeyyen. Öyle ağabey **ne yaparsın**) ; normal karşılama (Yaman, 1999:127); (Partilerden para sızdırmıyormuş diye

homurdananlar oluyor. **Sızdırır sızdırır**. Bugüne bugün hükümet bile dış yardımsız yapamıyor.) ; başlangıç (Yaman, 1999:127); (Bu sefer kendimize de **inanmaz oluruz**) ; tehdit (Yaman, 1999:128);(**Görürsün** gününü.) ; temenni (Yaman, 1999:127) ; (Bu sene Fenerbahçe şampiyonluk **toru atar**.) ; incelik, nezaket (Yarınki toplamıza Sayın Bay da şeref **vermezler mi? Şöyle buyuramaz mısınız?**) ; inkâr etme (Ben böyle sevimsiz dedikodulara **karışır mıyım?**); alışkanlık (Bilgegil, 2009:260; Gencan, 2007:328) Cemil Bey yorgun akşamlarda rakı **içer**);dilek veya istek (Bilgegil, 2009:260);(Kayseri'ye gidince benim aziz dostumu da **ararsınız**); rica (Bilgegil, 2009:260); (Pencereyi **açar mısınız?**) anlamlarını kattığı görülmüştür.

-r, -Ar, -Ir, -Ur ve **-mAz** ekleri Türkiye Türkçesinde sıfat-fiil görevinde kullanılır (Ergin, 2000:335; Korkmaz, 2014:815-816; Banguoğlu, 2011:425-426; Gencan, 2007:435; Bilgegil, 2009:194; Hengirmen, 2007:249-250; Bilgin, 2013:432). **Aklı erer** adam isterim. **Dayanılır** masraf, **çekilir** çile değil. Erken uyanmak için **çalar** saati kurdum. Burası **çıkma**z sokaktır vb. örneklerde görüldüğü gibi.

Türkiye Türkçesi ile ilgili mevcut kaynakların bazıları incelendiğinde **-r, -Ar, -Ir, -Ur** ve **-mAz** eklerinin Türkiye Türkçesinde bazen kalıcı isimler türettiğine rastlanmıştır (Korkmaz, 2014:817; Bilgin, 2013:432). Bu işin **oluruna** baksınlar. Bu eseri **okurlarıma** ücretsiz takdim ediyorum. Bu konuya **yazarlar** ve **çizerler** epey kafa yordu örneklerinde görüldüğü gibi.

Türkiye Türkçesinde **+r-, +Ar-, +Ir-,** ve **+Ur-** ekleri isimden fiil yapan ek olarak kullanılır (Ergin, 2000:183; Korkmaz, 2014:174-179; Bilgin, 2013:175; Hengirmen, 2007:301; Banguoğlu, 2011:208-212): baş+ar-,on+ar-, suv+ar-, deli+r-(<delü+r-), üf+ür-, aksı+r- vb.

-Ar, -Ir ve -Ur eklerinin Türkiye Türkçesinde fiilden fiil yapan ek işlevi ile kullanıldığı (Ergin, 2000:210; Korkmaz, 2014:182-186; Banguoğlu, 2011:278-286; Hengirmen, 2007: 314) çık-ar-, çök-er-, bat-ır-, bit-ir-, uç-ur-,göç-ür- vb. örneklerde görülmektedir.

Bu verilerden hareketle Türkiye Türkçesinde geniş zaman eklerinin zaman kaymasına uğrayarak geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve emir kipini karşıladığı; geniş zaman kipi ile çekimlenmiş bazı fiillerde geniş zaman ekinin eylemlere zaman dışında başka anlamlar kattığı; **-r, -Ar, -Ir, -Ur** ve **-mAz** ekleri Türkiye Türkçesinde sıfat-fiil eki olarak kullanıldığı; Türkiye Türkçesinde **+r-, +Ar-, +Ir-,** ve **+Ur-** ekleri isimden fiil yapan ek olarak kullanıldığı; **-Ar, -Ir ve -Ur** eklerinin Türkiye Türkçesinde fiilden fiil yapan ek işlevi ile kullanıldığı; **-r, -Ar, -Ir, -Ur** ve **-mAz** eklerinin Türkiye Türkçesinde bazen kalıcı isimler türettiği saptanmıştır.

Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanmış olan Türkçe sözlüğün "U" maddesi ile aşlayan fiillere **-r, -Ar, -Ur** ve **-Ir** ekleri getirilerek **-r, -Ar, -Ir** ve **-Ur** eklerinin fiillere hangi kurula göre getirildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkçe sözlüğün "U" maddesinde 186 adet fiil tespit edilmiştir. Tespit edilen bu fiiller şunlardır: Ucuzla-r, ucuzlatabil-ir, ucuzlatıl-ır, ucuzlat-ır, uçabil-ir, uç-ar, uçlan-ır, uçukla-r, uçuklaş-ır, uçurabil-ir, uçur-ur, uçurt-ur, uçurul-ur, uçurumlaş-ır, uçuruver-ir, uçuş-ur, uçuştur-ur, uçuver-ir, ufalan-ır, ufal-ır, ufalt-ır, ufla-r, ufunetlendir-ir, uğrala-r, uğra-r, uğranıl-ır, uğran-ır, uğraşabil-ir, uğraşılabil-ir, uğraşıl-ır, uğraş-ır, uğraştır-ır, uğratabil-ir, uğrat-ır, uğrayabil-ir, uğrula-r, uğulda-r, uğun-ur, uğurla-r, uğurlanabil-ir, uğurlan-ır, uğurlayabil-ir, uğursa-r, ula-r, ulan-ır, ulaşabil-ir, ulaşılabil-ir, ulaşıl-ır, ulaşiver-ir, ulaş-ır, ulaştırabil-ir, ulaştır-ır, ulula-r, ululan-ır, ululaş-ır, ulula-r, ulu-r, ulusallaştır-ır, uluslaşabil-ir, uluslaş-ır, ulut-ur, umabil-ir, um-ar, umdur-ur, umul-ur, umursa-r, umursan-ır, umutlanabil-ir, umutladır-ır, umutlan-ır, unla-r, unlan-ır, unutabil-ir, unut-ur, unutturabil-ir, unuttur-ur, unutturuver-ir, unutulabil-ir, unutul-ur, unutuluver-ir, unutuver-ir, urlaş-ır, usandır-ış, usandır-ır, usanıl-ır, usan-ır, uslamlar-ır, usandır-ır, uslan-ır, ussallaştır-ır, ustalaş-ır, utanabil-ir, utanır-ır,

utan-ır, ut-ar, utul-ur, uyabil-ir, uyanabil-ir, uyandırabil-ir, uyandırıl-ır, uyandır-ır, uyanıklaş-ır, uyan-ır, uyanıver-ir, uyarabil-ir, uyarılabil-ir, uyarıl-ır, uyarla-r, uyarlanabil-ir, uyarlan-ır, uyarlayabil-ir, uyarlayıver-ir, uyar-ır, uyart-ır, uydulaş-ır, uydulaştır-ır, uydurabil-ir, uydur-ur, uydurulabil-ir, uydurul-ur, uydur-ur, uyduruver-ir, uygarlaş-ır, uygarlaştır-ır, uygula-r, uygulanabil-ir, uygulan-ır, uygulatabil-ir, uygulatil-ır, uygulat-ır, uygulattır-ır, uygulayabil-ir, uylaş-ır, uy-ar, uysallaş-ır, uysallaştır-ır, uyukla-r, uyul-ur, uyu-r, uyumlan-ır, uyun-ur, uyuşabil-ir, uyuş-ur, uyuşturabil-ir, uyuştur-ur, uyuşturul-ur, uyutabil-ir, uyut-ur, uyutulabil-ir, uyutul-ur, uyuyuver-ir, uyuyabil-ir, uyuyakal-ır, uyuyuver-ir, uyuzlaş-ır, uzaklan-ır, uzaklaşabil-ir, uzaklaşıl-ır, uzaklaş-ır, uzaklaştırabil-ir, uzaklaştır-ır, uzaklaştırıl-ır, uzaklaştır-ır, uzaksa-r, uza-r, uzanabil-ir, uzanıl-ır, uzan-ır, uzanıver-ir, uzatabil-ir, uzatıl-ır, uzatıver-ir, uzat-ır, uzattırıver-ir, uzattır-ır, uzayabil-ir, uzlaşabil-ir, uzlaşıl-ır, uzlaş-ır, uzlaştırabil-ir, uzlaştır-ır, uzmanlaş-ır (Akalın, 2011:2405-2439).

Türkçe sözlüğün “U” maddesinde 186 adet fiil tespit edilmiştir. Tespit edilen bu fiillerden hareketle **-r**, **-Ar**, **-Ur** ve **-Ir** eklerinin fiillere hangi kurala göre getirildiği genel anlamda net olmamakla birlikte basit ve türemiş fiillerde kalınlık-incelik uyumuna uyulduğu görülmektedir, ayrıca hangi fiile **-r**, **-Ar**, **-Ur** ya da **-Ir** eklerinin getirileceği ile ilgili olarak Türkçenin ünlü ünlü uyumlarına göre hareket edildiği, ancak hangi fiillerin **-Ar** aldığı, nagilerinin **-Ir/-Ur** aldığı kesin bir kurala bağlı değildir. Nitekim Türkçede iki ünlü yan yana bulunamayacağından dolayı ünlü ile biten fiillere **-r** ünsüz ile biten fiillere de kalınlık incelik uyumuna göre **-Ar**, **-Ur** ve **-Ir** ekleri getirilmiştir. Aynı zamanda **-Ir/-Ur** eki ile **-Ar** eki arasında birbirine geçişlerin bulunduğu ve bu durumun nedenine ilişkin değişik görüşlerin olduğu bilinmektedir. Konu ile ilgili olarak Ergin, Korkmaz ve Ercilasun'un görüşleri şu şekildedir:

I. -r ekinin genellikle ünlü ile biten birden çok heceli fiil kök ve gövdeleri ile ünlü ile biten bazı tek heceli fiil kök ve gövdelerine geldiği (Ergin, 2000:292-294; Korkmaz, 2014:869-870; Ercilasun, 2014:359-363). Türkçe sözlükte uza-r, ufla-r, uğra-r, uğulda-r, ucuzla-r, uçukla-r, uğrala-r, uğrula-r, uğurla-r, uğursa-r, ula-r, ulula-r, ulu-r, umursa-r, unla-r, uyarla-r, uyukla-r, uyu-r, uzaksa-r, uza-r örneklerinde toplamda 20 fiilde görülmektedir.

II. Ünsüz ile biten birden çok heceli fiil kök ve gövdeleri ile ünsüz ile biten bazı tek heceli fiillere -Ir ve -Ur ekleri geldiği (Ergin, 2000:292-294; Korkmaz, 2014:869-870; Ercilasun, 2014:359-363) uçur-ur, uçuş-ur, usandır-ır, uzan-ır, uzlaş-ır, ucuzlatıl-ır, ucuzlat-ır, uçabil-ir, uçlan-ır, uçuklaş-ır, uçurabil-ir, uçur-ur, uçurt-ur, uçurul-ur, uçurumlaş-ır, uçuruver-ir, uçuş-ur, uçuştur-ur, uçuver-ir, ufalan-ır, uğraşıl-ır, uğraş-ır, uğraştır-ır, uğratabil-ir, uğrat-ır, uğrayabil-ir, uğun-ur, ufal-ır, ufalt-ır, ufunetlendir-ir, uğranıl-ır, uğran-ır, uğraşabil-ir, uğraşılabil-ir, uğraşıl-ır, uğraş-ır, uğraştır-ır, uğratabil-ir, uğrat-ır, uğrayabil-ir, uğun-ur, uğurlanabil-ir, uğurlan-ır, uğurlayabil-ir, ulan-ır, ulaşabil-ir, ulaşılabil-ir, ulaşıl-ır, ulaşıver-ir, ulaş-ır, ulaştırabil-ir, ulaştır-ır, ululan-ır, ululaş-ır, ulusallaştır-ır, uluslaşabil-ir, uluslaş-ır, ulut-ur, umabil-ir, umdur-ur, umul-ur, umursan-ır, umutlanabil-ir, umutladır-ır, umutlan-ır, unlan-ır, unutabil-ir, unut-ur, unutturabil-ir, unuttur-ur, unutturuver-ir, unutulabil-ir, unutul-ur, unutuluver-ir, unutuver-ir, urlaş-ır, usandır-ış, usandır-ır, usanıl-ır, usan-ır, usandır-ır, uslan-ır, ussallaştır-ır, ustalaş-ır, utanabil-ir, utandır-ır, utan-ır, utul-ur, uyabil-ir, uyanabil-ir, uyandırabil-ir, uyandırıl-ır, uyandır-ır, uyanıklaş-ır, uyan-ır, uyanıver-ir, uyarabil-ir, uyarılabil-ir, uyarıl-ır, uyarlanabil-ir, uyarlan-ır, uyarlayabil-ir, uyarlayıver-ir, uyar-ır, uyart-ır, uydulaş-ır, uydulaştır-ır, uydurabil-ir, uydur-ur, uydurulabil-ir, uydurul-ur, uydur-ur, uyduruver-ir, uygarlaş-ır, uygarlaştır-ır, uygulanabil-ir, uygulan-ır, uygulatabil-ir, uygulatil-ır, uygulat-ır, uygulattır-ır, uygulayabil-ir, uylaş-ır, uysallaş-ır, uysallaştır-ır, uyul-ur, uyumlan-ır, uyun-ur, uyuşabil-ir, uyuş-ur, uyuşturabil-ir, uyuştur-ur, uyuşturul-ur, uyutabil-ir, uyut-ur, uyutulabil-ir, uyutul-ur, uyuyuver-ir, uyuyabil-ir,

uyuyakal-ır, uyuyuver-ir, uyuzlaş-ır, uzaklan-ır, uzaklaşabil-ir, uzaklaşıl-ır, uzaklaş-ır, uzaklaştırabil-ir, uzaklaştır-ır, uzaklaştırıl-ır, uzaklaştır-ır, uzanabil-ir, uzanıl-ır, uzan-ır, uzaniver-ir, uzatabil-ir, uzatıl-ır, uzatıver-ir, uzat-ır, uzattıver-ir, uzattır-ır, uzayabil-ir, uzlaşabil-ir, uzlaşıl-ır, uzlaş-ır, uzlaştırabil-ir, uzlaştır-ır örneklerinde toplamda 166 fiilde görülmektedir.

III. -Ar eki genellikle ünsüz ile biten tek heceli fiil kök ve gövdelerine getirildiği (Ergin, 2000:292-294; Korkmaz, 2014:869-870; Ercilasun, 2014:359-363) **uç-ar**, **ut-ar**, **um-ar**, **uy-ar** örneklerinde görülmektedir.

IV. Geniş zaman ekinin ünsüz ile biten fiillere eklenmesi bakımından **-Ir/-Ur** eki ile **-Ar** eki arasında birbirine geçişlerin bulunması (böl-er, iç-er, gez-er, göç-er, diz-er, üz-er, al-ır, bil-ir, gör-ür, ver-ir vb.), **-Ir/-Ur** ekinin hangi türlü, **-Ar** ekinin hangi türlü fiillere getirildiği sorununu ortaya çıkarmış; bu konuda ekin tarihi gelişme süreçlerini inceleyen bazı araştırmalar yapılmış, bu araştırmalardan yeri geldikçe her tarihi dönemde bahsedilmiştir. Bu araştırmalar genellikle, Türkçenin başlangıcından gelen bir özellik olarak geniş zaman için basit fiillerde **-Ar**, türemiş fiillerde ise **-r**, **-Ir/-Ur** ekinin eklendiği(Ergin, 2000:292-294; Korkmaz, 2014:869-870; Ercilasun, 2014:359-363) görülmektedir.

Bu verilerden hareketle **-r** ekinin genellikle ünlü ile biten birden çok heceli fiil kök ve gövdeleri ile ünlü ile biten bazı tek heceli fiil kök ve gövdelerine geldiği, ünsüz ile biten birden çok heceli fiil kök ve gövdeleri ile ünsüz ile biten bazı tek heceli fiillere **-Ir** ve **-Ur** eklerinin geldiği, **Ar** eki genellikle ünsüz ile biten tek heceli fiil kök ve gövdelerine getirildiği, **-Ir/-Ur** eki ile **-Ar** eki arasında birbirine geçişlerin bulunduğu, basit fiillerde **-Ar**, türemiş fiillerde ise **-r**, **-Ir/-Ur** ekinin eklendiği saptanmıştır. Ancak **-r**, **-Ar**, **-Ur** ve **-Ir** eklerinin fiillere hangi kurala göre getirildiği net değildir.

SONUÇLAR

1. -r, -Ar, -Ir ve -Ur ekleri Tarihi Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde geniş zaman eki olarak, anlam kaymasına uğrayarak geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zamanı karşılayacak şekilde de kullanılmaktadır, bu ekler aynı zamanda sıfat-fiil eki görevinde de kullanılmaktadır, sıfat yaptığı kelimeler de isimleşerek zaman zaman kalıplaşmış kelimeler yapmaktadır.

2. -mAz ekinin Tarihi Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde geniş zamanın olumsuzunu karşılamaktadır; sıfat-fiil eki görevinde de kullanılmaktadır; **-mAz** ekinin Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde sonundaki “z”nin sedasızlaşarak **-mAs** şekline dönüştüğü; Oğuz Türkçesinin etkisiyle geniş zamanın olumsuzunu 1. teklik şahıs çekiminde ekin bazen **-mAzIn**, **-mAn** şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

3. -r, -Ar ve -Ur eklerinin Tarihi Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde fiilden fiil yapan ek görevinde; **+r** ve **+Ar** eklerinin Tarihi Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde isimden fiil yapan ek görevinde; **+Ar** ekinin Uygur Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde isimden isim yapan ek olarak da kullanılmıştır.

4. Uygur Türkçesinde; **-gAy** ekinin nadiren de olsa geniş zamanı karşıladığı, **-Ar** ekinin bazen kalıcı isimler türettiği ve isimden isim yapan ek görevinde kullanıldığı görülmektedir.

5. Tarihi Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde **-r, -Ar, -Ir ve -Ur** geniş zaman eklerinin eylemlere hangi kurala göre geldiği tam olarak belli değildir ve bu konuda kesinlik arz etmeyen kullanımdan hareketle çeşitli görüşler vardır.

6. Karahanlı Türkçesinde şeklen geniş zaman eki de bulduran **-gAllr** eki, az kullanılmakla birlikte yakın gelecek zaman eki olarak da kullanılmıştır.

7. Eski Anadolu Türkçesinde **-A** istek kip ekinin bazen geniş zaman, gelecek zaman ve şimdiki zamanı karşılayacak şekilde kullanıldığı; şimdiki zaman eki olarak kullanılan **-yor** ekinin Eski Anadolu Türkçesinin son döneminden itibaren kullanılmaya başlandığı; geniş zamanın 1.teklik şahıs çekiminde 1.teklik şahıs eklerinin çeşitlilik gösterdiği görülmektedir.
8. Osmanlı Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde olumsuz geniş zaman 1.teklik şahıs çekiminde **z'nin** eridiği görülmektedir.
9. Türkçenin tarihi dönemlerinde "turur"lu zaman çekimleri oldukça fazladır ve bu "turur" kullanımı henüz tam olarak akademik manada izah edilmemiştir.
10. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde şeklen geniş zaman eki bulundurmasına rağmen **-gÜ turur** kalıbının gelecek zaman eki görevinde de kullanılmıştır.
11. **-A/-U turur** kalıbının Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde şimdiki zaman eki olarak kullanıldığı; **p/-İp/-Up turur** kalıbının Harezmi Türkçesinde az rastlanmakla beraber öğrenilen geçmiş zamanı ve görülen geçmiş zamanı karşıladığı, Kıpçak Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanı karşıladığı ve Çağatay Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanı karşıladığı; Çağatay Türkçesinde **GU+iyelik ekleri+turur/-GU+iyelik ekleri+Dur** kalıplarının gelecek zamanı karşıladığı; **pDUr/-GAndUr/-GAn turur** eklerinin öğrenilen geçmiş zamanı karşıladığı; **AdUr/-ydUr/-A dur** kalıplarının şimdiki zaman eki görevinde olduğu; Kıpçak Türkçesinde **y turur/ -A/-y dIr** kalıbının şimdiki zaman eki olarak kullanıldığı; **-Ayorur** ekinin Kıpçak Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesinde şimdiki zamanı karşıladığı; Kıpçak Türkçesinde **A/ -, AyUr, -İyUr, -yUr, -Ayor, -** eklerinin seyrek de olsa şimdiki zamanı eki olarak kullanıldığı; Çağatay Türkçesinde **-U/-yU yorur** kalıplarının şimdiki zaman görevinde kullanıldığı; Eski Anadolu Türkçesinde **-(y) U turur** eklerinin 15. yüzyıldan itibaren şimdiki zaman çekiminde kullanıldığı, **-(y)Up dUr(U)r/-(y)Up dur** ekinin öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanıldığı, **-(y)Up dur(ur)** ekinin görülen geçmiş zaman işlevinde kullanıldığı saptanmıştır.
12. Türkiye Türkçesinde geniş zaman kipi ile çekimlenmiş bazı fiillerde zaman anlamı dışında yeterlilik, süreklilik, genellik, şaşkınlık, ihtimal, vaat, tahmin, tedbir, çaresizlik, normal karşılama, başlangıç, tehdit, temenni, incelik, nezaket, inkâr etme, alışkanlık, istek ve rica anlamlarını kattığı saptanmıştır.
13. Türkiye Türkçesinde **-r, -Ar, -Ir, -Ur** ve **-mAz** eklerinin bazen kalıcı isimler türettiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Ş. H. (2011), Türkçe Sözlük, 11. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Yayın Nu.:549, Ankara.
- AKBULUT, S.(2005),Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Geniş Zaman Ekinin Kullanımı, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Dili Programı, Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- AKÇATAŞ, A. (2005), Türkiye Türkçesinde Cümlede Süreye Bağlı Zaman- Bakışta Kılınış. Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Destekli Proje, İleri Ofset, Afyonkarahisar.
- AKSAN, Y. (2003), Günümüz Dilbilim Çalışmaları içinde Kılınış Ulamına Yaklaşımlar ve Türkçede Kılınış. Multilingual Yayınları, İstanbul.

- ALYILMAZ, S.(2010), Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall 2010.
- ARGUNŞAH, M.(2013), Çağatay Türkçesi, Kesit Yay., 1. Bsk., İstanbul.
- ATA, A.(2011), Orhun Türkçesi, Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, Eskişehir.
- ATA, A.-Tulum, M. M.(2013), Uygur Türkçesi, Anadolu Üniversitesi Web- Ofset Tesisleri, 2.Baskı, Eskişehir.
- AYDEMİR, A.İ.(2010), Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi, Grafiker Yayınları, Ankara.
- AYDEMİR, Y. (2006), Sözlüksel Görünüş ve Türkçe Eylemlerin Anlambilimsel Sınıflandırması: Sözlükçe-Sözdizim Etkileşmesi, Doktora Tezi, Ankara.
- BAĞÇEVAN, İ. (2015), MEB Ortaöğretim Dil ve Anlatım Ders Kitaplarındaki Basit Zaman Çekimli Fiillerde Zaman ve Görünüş, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Programı, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- BANGUOĞLU, T.(2011), Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara.
- BENZER, A. (2012), Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik, Kabalıcı, İstanbul.
- BİLGEGİL, K.(2009), Türkçe Dilbilgisi, Salkımsöğüt Yayınları, 3. Baskı, Erzurum.
- BİLGİN, M.(2013), Anlamdan Anlatıma Türkçemiz, Anı Yayınları, Ankara.
- DEMİRCAN, Ö. (2005), Kök-Ek Birleşmeleri. Papatya Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul.
- DEMİRCİ, K. (2013), Türkoloji İçin Dilbilim, Anı Yayıncılık, Ankara.
- DİLAÇAR, A. (1971), Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihi, Türk Araştırmaları Yıllığı Belleten, s.83-145. Ankara
- DİLAÇAR, A. (1973-1974), Türk Fiilinde “Kılınış”la “Görünüş” ve Dilbilgisi Kitaplarımız, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara.
- DİZDAROĞLU, H. (1976), Tümcebilgisi. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- E. TAYLAN-S. ÖZSOY, “Türkçedeki Bazı Kiplik Biçimlerinin Öğretimi Üzerine”, VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, 13-14 Mayıs, Ankara 1993, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını:371, s.1-9.
- ECKMANN, J.(2012), Çağatayca El Kitabı (Çev. Günay Karaağaç), Kesit Yayınları, 5. Basım, İstanbul.
- EKER, S. (2003). Çağdaş Türk Dili. Grafiker Yayınları, 2. baskı, Ankara.
- EMRE, A.C.(2004), Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisan-ı Osmanî Sarf ve Nahiv, TDK Yay. Nu.:849, Ankara.
- ERCİLASUN, A.(2014), Kutadgu Bilig Grameri-Fiil, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, A.B.(2011), Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, 10. Baskı, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2007), Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler, Makaleler Dil - Destan - Tarih - Edebiyat, Ankara, 359-363.
- ERDAL, M. (1991) Old Turkic Word Formation I-II, Wiesbaden.

- ERDEM, M.D.-YAVUZ, S.-GÜRLEK, M.-DOST, A.(2013), Eski Anadolu Türkçesi Bibliyografyası, Kesit Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, M.(2000), Türk Dilbilgisi, Bayrak Yay. , İstanbul.
- ERGİN, M.(2010), Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları,43. Baskı, İstanbul.
- GABAIN, A. Von (2007), Eski Türkçenin Grameri(Çev. Mehmet Akalın), TDK, Ankara.
- GENCAN, T.N.(2007), Dilbilgisi, Tek Ağaç Yayınları, 1.Baskı, Ankara.
- GÜLSEVİN, G.(1997), Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, TDK Yayın Nu:673, Ankara.
- GÜNAY, N.(2014), Türkçe'de -(A/I)r Biçimbiriminin Kiplik Anlam Alanları, International Journal of Language Academy Volume 2/4 Winter 2014 p. 529/545.
- GÜNEŞ, S. (1995), Türk Dili Bilgisi, Altındağ Matbaası, İzmir.
- HACIEMİNOĞLU, N.(1997), Harezm Türkçesi ve Grameri, İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yay. No:3405, İstanbul.
- HENGİRMEN, M.(2007), Türkçe Dilbilgisi, Engin Yayınevi, 9. Bsk, Ankara.
- KAHRAMAN, T. (2009), Çağdaş Türkiye Türkçesi Dil bilgisi, İzmir.
- KARAAĞAÇ, G.(2013), Türkçenin Dil Bilgisi, Akçağ Yay., 2. Bsk. , Ankara.
- KARAMANLIOĞLU, A.F.(1994), Kıpçak Türkçesi Grameri, TDK Yayın Nu:579, Ankara.
- KAYA, İ.G. - ÖZTÜRK, C. (1997), Türk dili Ders Notları 1, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- KORKMAZ, Z. (2003), Gramer Terimleri Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, genişletilmiş 2. baskı, Ankara.
- KORKMAZ, Z. (2014), Türkiye Türkçesi Grameri(Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- ÖZÇELİK, S. Türkçede Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Tespitler, Türk Dili, sayı: 598, Ekim 2001, s. 410.
- ÖZKAN, M.(2013), Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi,4.Bsk. İstanbul.
- ÖZTÜRK, R. (2014), Köktürkçe El Kitabı, Palet Yayınları, Konya.
- ŞAHİN, H.(2003), Eski Anadolu Türkçesi, Akçağ Yay., 1.Bsk. , Ankara.
- ŞEN, S. (2014), Eski Uygur Türkçesi Dersleri, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- TİMURTAŞ, F.K.(1991), Osmanlı Türkçesi Grameri(3.cilt), İstanbul Üniversitesi Edb. Fak. Yay. Nu:2558, 6.
- TİMURTAŞ, F.K.(1994), Eski Türkiye Türkçesi, Enderun Yay. Nu.:42, İstanbul.
- TOPRAK, F.(2005), http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol07_Issue13_2005/420.pdf
- TÜRK, V- DOĞAN, Ş.-ŞERİFOĞLU, Y.(2014), Eski Anadolu Türkçesi Dersleri, Kesit Yay. 2. Bsk. ,İstanbul.
- TÜRK, V. (1996), Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri, Türk Dili Araştırmalar Yıllığı (Belleten), s. 291-340.
- TÜRK, V-BOZ, E.(2013), XIV-XV. Yüzyıllar Türk Dili, Anadolu Üniversitesi Web- Ofset Tesisleri, 2.Baskı, Eskişehir.

Demirci, M. & Kırmıt, D. (2016). Tarihi Türk Lehçelerinde Ve Türkiye Türkçesinde Geniş Zaman Üzerine Bir İnceleme, ss. 51-85

VARDAR, B. (2002). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Multilingual Yayınları, İstanbul.

YAMAN, E.(1999), Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Yayın Nu.:730, Ankara.